

Станіслаў Грынкевіч

Зайсмкі

З роднае Сакольшчыны

Хацеў-бы з нагоды кніжкі інж. Крыштофіка* зьвярнуць увагу беларускага грамадзянства на Сакольшчыну. Трэба сказаць з сумам, што рознаякія ўмовы і аbstавіны апошніх некалькінаццаці гадоў быццам пакінулі Сакольшчыну, Аўгустоўшчыну, ды і адчасыці Беласточчыну за лагвом нашага нацыянальнага жыцця і змагання. Сяньня шмат хто, на'т і з перадавое інтэлігенцыі, заглядаецца на менаваныя тэрыторыі, як на мёртвую пазыцыю нашага нацыянальнага чалавечага, інтэлектуальнага і гаспадарчага білянсу, калі яны якія павінны быць дзейным жывым капіталам.

Да вайны бачылі мы ў Сакольшчыне адныя з першых спрабаў масавае акцыі нацыянальнае сярод сялянства. Ці гэта былі паасонныя выезды сяброў Горадзенскага гуртка моладзі на вёску з мэтаю распаўсяджвання сьведамасыці, ці гэта былі выезды тэатральнае трупы вышменаванае арганізацыі — усё гэта будзіла і клікала народ да новых, лепшых дзён і Сакольшчына шырокая адгукнулася. З Сакольшчыны родам, сяньня забыты, хаты жывыя яшчэ, аўтар сапраўды філёзофічнае, адначасна вельмі простае і практычнае кніжкі пчаллярскае, вядомы пад мянюшкай Г. Бярозкі (Кс. Г. Бэтто). З гэтуль родам Кс. Фр. Грынкевіч — пачынальнік вельмі новачасна наладжанае працы паміж моладзьдзю. Сярод Сакольцаў бачым перадавую жанчыну ў нашым грамадзянстве Л. Войцічыху ды шмат, шмат яшчэ іншых людзей...

Вайна перабазавала пункты апоры працы беларускае на новых мясцох і Сакольшчына заглохла, казаў-бы нехта — дзірваном парасла. Зрух у пару Грамады скрануў быццам часткова і расцяярушыў нейкую дрымоту. Аднак не надоўга. Глядзельнік сяньня звонку ня бачыць тae руні беларускае, якая буйна паўсходзіла пару дзесяткаў гадоў таму назад.

Аднак і пасля вайны вёска ў Сакольшчыне змагаецца за свае права, імкнецца да асьветы ў роднай мове, робіць спробы наладзіць свае школы. Паказальнікам сьведамасыці можа быць адчасыці распашаўсяджанье прэсы. Дзеля арыентацыі зьвярну ўвагу на такі ма-

---

* Inż. Krysztofik. „Jasienówka — wieś powiatu Sokólskiego”. Poznań. 1934.

мэнт, што ў аднэй з воласцю ў пошту прыходзіла каля 50 экзэмпляраў прэсы палітычнае розных напрамкаў, органаў гаспадарчых і г. д. Колькасць, бяручи яе ў самой сабе, мо' і невялікая, аднак для нашых умоў яна многагаворачая. Пасцяль ведамае, няслаўнае забароны арцыб. Ялбжыкоўскага, колькасць чытачоў меншае да 10 прац. Не напалохаліся ксяндзоўскіх праклёнаў толькі праваслаўныя. Усё-ж і на іх знайшліся спосабы, і сяньня беларускі друк рэгулярны ў Сакольшчыне справа ня лішне частая.

Беларуская арганізаваная работа ідзе там і сяньня, толькі мае інакшыя характар, інакшую тактыку, чымся ў другіх раёнах. Дзеля гэтага і наш падыход і адносіны да людзей і тэрыторыі мусяць быць іншыя. Першым крокам да таго — ведаць народ, ведаць псыхолёгію мясцовую. Сакольшчыну сяньня трэба нам вывучыць, ня трэба аб ёй забывацца.

* * *

Монографія Крыштофіка цікуе аб адной толькі вёсцы, да таго-ж з заходняе часткі павету Сакольскага. Аўтар маніща прадставіць толькі зямельную праблему ў гістарчным аспекте, аднак сабраў столькі цікавага матэрыялу гістарычнага, эканамічнага, соцыяльнага, бытавога на шырокай асноведзі псыхолёгічнай, што гэта дае нам магчымасць пазнаёміцца ня толькі з адною вёскаю, а з цэласцю гэнае тэрыторыі.

Насельніцтва тутака мае шмат асаблівасцяў. Да XIV стагоддзя зямля тутака заселена Яцьвягамі. Толькі пад канец XIV стагоддзя прыходзяць каляністыя і, наколькі можна судзіць з прозвішчаў, каляністыя ідуць з усходу. Гэта тэрыторыя экспансіі беларускага. Прозвішчы сучасныя Клімушко, Церэшко, Аўсейко, Карпеня, Сапко, Кулак, Крагель, Андрэйчык і г. д. паказваюць на чиста беларускага іх паходжаньне. Прозвішчы такія, як Ровдэлі, Жымелі, Шыпіто, Сампляс, Кімшало, Шаргяло і г. д. — што шмат іншае крыві — яцьвяскага ды літоўскага — улісося і зъмяшалася са славянскаю — беларускаю. Ёсьць магчыма і съяды татараў. Родная мова насельніцтва, як аўтар лёяльна пацьвярджае, — беларуская. Мова ваколіцаў Ясеноўкі крыху мягчайшая. Найбольш ярка бачым гэта ў такіх формах, як „съмецьця”... „бярэцьця” і т. п. Веравызнаньне мяшанае, з большасцю каталікоў. Судносіны паміж вернікамі рознах веравызнаньня добрыя, ня гледзячы на ўсякі падзеі ў мінуўшчыне ды сучаснасці. Яшчэ дасюль прымета канфэсыйная: „вера руская

і польская” – зъяўляюцца лініяю падзелу ў шмат якіх галінах грамадзкага жыцця.

Ясноўка – характэрны прыклад долі ці лепш нядолі нашага народу. У XVII стагодзьдзі жыло ў вёсцы 31 сем'я – каля 255 душ. У XVIII стагодзьдзі было толькі каля 90 жыхароў. З раней асеўшых людзей мала хто астаўся, сустракаем у сьпісах усё новыя прозывішчы. Розныя войны дзяржавы і „няціхоты” хатнія паміж панамі, розныя пошасьці пакідалі парожнія вёскі, а народ нейдзе прападаў. Сылед пасля такіх войнаў быў заўсёды пэўны адзін, што работа на землях каралеўскіх ці панскіх аставалася меншай колькасці людзей. Галіта прыганятых, культурная адсталасць – гэта прыметы, без якіх ня можна сабе уяўіць колішняга селяніна беларускага.

Не ўваходзячы ў прычыны, якія выклікалі акт 1861 года, канец паншчыны быў і ў Ясноўцы пачаткам новае пары. Яшчэ ў 1823 годзе на 30 хатаў у вёсцы ў 14-ці жыло больш чымся 5 асобаў, а ў пяці хатах больш чымся 9 людзей. Яшчэ ў 1862 годзе толькі дзіве жанчыны маюць больш чымся 60 гадоў, німа ніводнае старэйшае за 70 гадоў. Хаты найчасцей курныя, халодныя. З лесам у Сакольшчыне скупа ўжо ў пачатку XIX стагодзьдзя. З канцом прыгону – можна сказаць яркая перамена ва ўсіх галінах жыцця. Праўда, за апошніх 40 гадоў мала павялічыцца лік насельніцтва ў вёсцы. Шмат народу йшло ў Амэрыку на эміграцыю. Эміграцыя з Сакольшчыны тым вызначалася, што вялікі працэнт эмігрантаў аставаўся назаўсёды ў чужой старане, з прычыны перанаселенасці свае тэрыторыі. Сяньня на 1 кв. км. жыве тутака 54 людзей, а сярэдне на адзінку выходзіць 1,85 гектара зямлі. Пры ніжэй сярэдній якасці зямлі, пры ніскай культуры земляробскай цяжка жыць. Эміграцыя не парывае лучнасці са сваімі. Эмігранты сваім капіталам, ці лепш кazaць, апошнімі грашамі, заробленымі на амэрыканскіх фабрыках, спрычыняюцца да амаль поўнае ліквідацыі буйнае ўласнасці ў Сакольшчыне. Сяньня, можна казаць, панскіх двароў амаль што зусім німа ў Сакольшчыне.

Асьветы публічнае ў раёне Ясноўкі да канца XIX стагодзьдзя ня было. Нармальную школьнную акцыю бачым пачынаючы толькі з 1900 года. Да войны дзяйчалі школу хадзіла вельмі мала. Хлапцы, і тыя, лучалі найчасцей у паваротны анальфабэтызм. Прыватныя „школы” былі лепш наладжаны. Патрэба ўмець маліцца з кніжкі (папольску) вяла да таго, што кожная вёска мела свайго „дарэк-

тара”, які вучыў дзяцей. Дырэкторам быў найчасцей пастыр, які ўлетку ў той самай вёсцы гнаў авечкі ў поле. Ад пары да пары дырэкторам быў чалавек бывалы па съвеце. Абойм навукі ў такіх прыватных школах быў абмяжованы і вуска „спэцыяльны”. Найчасцей вучань умеў чытаць выключна на сваёй кніжцы да набажэнства. Школьны прымус пасъляваенны паправіў ситуацыю. Сяньня Ясяноўка мае 35,3 прац. анальфабетаў. Асьвета публічная пасъляваенна даволі аднабокая. Хопіць сказаць, што ў павеце няма ніводнае сельска-гаспадарчае школы, няма школы гандлёвае, няма ўмоваў да таго, каб моладзьмагла знайсці выхад з вёскі. Эміграцыі пасъля вайны няма. Пры комасацыі ўжо зробленай, ці якая сяньня рэалізуецца, няма ніякае гутаркі аб надзеле зямлёю. Няма скуль яе ўзяць. Пэрспэктывы эканамічныя вёскі на будучыню вельмі цяжкія. Перанаселенасць кліча аб патрэбе шырокіх плянаў і неадкладнае іх рэалізацыі.

Съведамасці нацыянальнае беларускае масавае няма. Няма зацце ніякае іншае. Няма, можна казаць, і съведамасці палітычнае. Ясяноўка, як і ўся Сакольшчына, жджэ, быццам тая зачараваная каралеўна, свае пары і таго слова, якое скране да поўнага жыцця. Дагэтуль народ жыве з дня на дзень, цікуючы аб вельмі дробных проблемах, ня выходзячы за межы свае вёскі ці парафii. Народ ня верыць у свае сілы, глядзіць з недаверам на ўсё навакольнае. Змаганье палітычных партый ў польскіх ня выклікае рэха. У найбольш гарачую пару калатні соймавых партый ў людзі кінуўшы картачку на адзін са шматлікіх нумароў больш ня цікавіліся, каго выбралі, які лёс сабе яны нарыхтавалі.

Дзівіцца ня будзем з такіх адносінаў. Народ вякамі стагнаўшы ў паняволеныні, прыгоне не перажыў патрэбнага ўздойму пачуцьцёвага, не ўяўляе рэальнасці сучаснага палітычнага ладу. Аб адносінах да ўлады, аўтар гаворыць даслоўна: „могуць уладзе падпрадкавацца ці проці яе бунтавацца, не разумеюць яе”... (бачына 203).

З дзейнікаў, якія беспасярэдне ўплываюць на перамену такога становішча, аўтар спыняеца над школаю, асьветаю зашкольнаю і прэсаю. Нічога ня кажа аб адным яшчэ магутным дзейніку – касыцёле і царкве. Агулам, аўтар не дацэнівае ролі гэнных конфэсійных установ. Мы мусім сказаць, што шлях нармальнага раззвіцця ўсіх чатырох дзейнікаў працуе на першы погляд прыці нас. Будучыня пакажа, наколькі мы будзем жывучы ці наколь-

кі зможам проціставіцца ў плошчы канкрэтнае саліднае работы культурна-асьветнае.

Народ у Ясноўцы вельмі ашчадны. Ашчаднасьць між іншым прайяўлецца ў шмат якіх хатніх абычаях, вопратцы, ежы і г. д. Церазпалосіца ад вякоў прымушае да канкрэтнага ладу жыцьцёвага. Аснаўным пасілкаваньнем будзе не абед, як гэта прынята ўсюды, а снеданьне. На абед было-б лішне далёка варочацца з поля да хаты, часта за 4-5 км., дык гаспадыня варыць адзін раз раніцаю, а палуднуюць у полі. Лета – гэта аснаўны сезон, съяды якога наглядаем у агульным ладзе хатнім і гаспадарчым.

Ашчаднасьць дрэва, форма печак – вось яшчэ прычына такога, а ня іншага ладу. Кухня вельмі скромная і аднабокая. Стравы мала мяняюцца ў розных сезонах. Кухня багатых гаспадароў (багатым за вецца ўласнік 8-12 гектараў) аднолькавая з суседзямі бяднейшымі.

Форма гаспадаркі прымітывная. Можна казаць, што лад заведзены валочнаю ўстановаю з 1557 года датрываў да нашых дзён. Сучасная комасацыя заводзіць новы лад, які ў шмат у чым розыніца на лепшае ад таго, што было дагэтуль. Сяньняшні гаспадар розыніца ад свайго прадзеда, што не гарэ валамі ды сахою, а карыстаецца плугам ды канём, што мае спранжыноўку замест ці побач дзераўлянае бараны ды мо' яшчэ тым, што сее лубін і сэрадэлю. Ясна, што і гэта поступ, толькі што як трохпалёўка зядала 100 і 200 гадоў, гэтак зядзе яна і сяньня. Сыстэма гэная раўняла гледзячы на горшых і на горшое, а не на лепшых.

Рабочую вопратку шыюць з самадзелу. Святам маладое пакаленіне апранаецца ў фабрычныя „гарнітары”. Хусьця нацельнае і пасыцельнае сваё кужэльнае. Зьеверхняя цёплая вопратка саматканая, са свае воўны, а кажухі са сваіх авечак.

Адным з хараектэрных рысаў у людзей, паводле аўтара, што быццам кідаецца ў вочы, – гэта малы культ традыцый, нахіл прыманаць усё чужое. Гэная свомасцьць прайяўлецца ў мове, абычаях, вопратцы ды агулам усюды. Гэтым аўтар хоча паясьніць, чаму Сакольшчына бедная песнямі. Чужое, хай мала зразумелае, трymаецца, паводле яго, вельмі моцна, яно, думаюць, нейкае лепшае. Побач слоў выказваючых такі пагляд, гаворыць зараз далей, што ў важнейшых мамэнтах – вясельле, хрэсьбіны, памінкі і г. д. – толькі старадаўнія песні здаволіваюць пачуцьцёвыя патрэбы народу. Ноўвя ні зьместам, ні рytмам, ні агульным хараектарам ня могуць

знайсьці тых нясьведамых, таёмных шляхоў, што адчыняюць душу і сэрца чалавека.

Лішне мала складаным прыдаецца аўтару харктар людзей, калі ён робіць вывад з міралюбівасці, лагоднасьці аб безхарактарнасці. Аб прысутнасьці харктару гаворыць вельмі красамоўна тое, што гэны народ астаетца верным сабе. Часта гэнае „сваё” яшчэ нявыяўлена, яшчэ не перажыта, агульна аднак стаіць на старожы ягка ўсіх найважнейшых традыцыяў. Прысутнасьцю гэнага „нечага” можа паясьніць і „аполітычнасць”, і „грамадзкасць”, і тыя абыякавыя пагляды на навакольнае жыццё.

Аўтар гаворыць, што Ясяноўчане не салідарныя, што любяць яны пасьмияцца адны з адных і г. д. Паклікаецца тутака на рознае этнічнае паходжаньне жыхараў, а адсюль ідзе нейкая расавая варожасць.

Асабіста ведаю добра іншыя раёны Сакольшчыны, з тым самым складам насельніцтва, што ў Ясяноўцы. Не мог бы дзеля гэтага падзяліцца з Крыштофікам, каб этнічна розныя элемэнты былі да-сюль нечым харктэрным для Сакольшчыны. Суседзкія спрэчкі, калатні, часамі суды — гэта выплад абставінаў, у першую чаргу гаспадарчых, між іншым тae самае няшчаснае церазпалосіцы, якая мо' больш як дзе нязносная. Вёскі скамасаваныя, дзе такім чынам „высахлі” крыніцы спрэчак, — доказам добрых суседзкіх адносінаў.

* * *

Спыніўся я над некаторымі проблемамі з кніжкі інж. Крыштофіка. Як казаў я вышэй, аўтар цікаваў прадусім аб проблеме зямельнай і ў першое чарзе аб комасацый і ейных съследамках на зямлі і гаспадарцы. Сам Крыштофік сын вёскі, аб якой піша. Трэба сказаць, што найчасцей добра ён яе разумее і хача ўважае сябе за Паляка, умее шчыра і аб'ектыўна расказаць усё аб сваёй старане ад самеа далёкае мінуўшчыны, наколькі дазваляе на гэта гістарычны матэрыял. За праф. Шраммам, у якога пісаў сваю працу інж. Крыштофік, трэба згадзіцца, што асабліва беларусам пры складзе нашае нацыянальнае гаспадаркі зьяўляецца неабходнасцю разбудова новае галіны — соцыёлёгіі сельскае гаспадаркі. А мы нажаль так вельмі мала ведаем аб сабе.

1937 г.

З засцемак аб характары беларусаў

Нашая публіцыстыка даволі шмат ахвяравала месца пытанню „дзывёхдушнасці” ці „двоедушнасці”. Пытанье гэтае мае сваю пазыцыю і на бачынах літаратуры прыгожае ў прозе і паэзіі. Сяньня аднак, прынамся ў Заходний Беларусі, некалькі вось ужо гадоў тэмы гэтае ніхто не чапае, думаю, што на нашым Усходзе яна таксама ня існуе. На гэта апошняе ёсьць свае, усім вядомыя прычыны.

„Дзве душы” — гэта толькі адна старана пытаньня з галіны досьведаў псыхолёгічных і трэба думашь, што сама зьявішча, у форме, у якой яно было абгаворана ў нашай літаратуры, мае толькі дачасныя характары на аснове агульнага развою сучэльнасці народу, хаця бязумоўна зьявішча вельмі характэрнае і важнае.

Ня думаю спыняцца над аналізаю „дзывёхдушнасці”, яе прычынай, асновай, перспектывай на будучыні, а хачу падчыркнуць, што тутака мы бачылі адну із спосабаў аналітычнага падыходу да проблемы нацыянальнага характару. Спрабы-ж падыходу сынтэтычнага да гэнае стараны душы народу, насколькі мне вядома, надта нялікія. І трэба сказаць, што нялікасць гэнай шкодная ў першую чаргу для нас самых.

Іншая справа, ці ёсьць даволі „сырца”, з якога можна было-б пабудаваць будынку больш менш рэальнную душу народу беларускага. Кажу аб сырцы, апрацаваным навукова. Хаця зъяўляецца адна-часна думка, хутчэй пытаньне, поўнае сумліваў, ці сапраўды гэныя абрэзы духовага быту, пабудаваныя на канве фактаў сабраных дасьледчыкамі з галіны этнолёгіі, мовазнаўства, гісторыі і г. д. больш блізкія да таго, што зъяўляецца заўсёды нечым няўяўленым ды адначасна найважнейшым, а на што мы кажам „душа народу”, ці мо’ лепш яе бачаць у вагні натхненія людзі, што завуцца песьнярамі-прапрокамі...

Тое ўсё, што мы ведаем аб Беларусе, пакідаючы на старане анэксідотычны хутчэй тып мужычка хітруна, хаця і прыбітага бядою, загнанага ўсімі, замкнёнага ў сабе ці зноў апрача таго аснаўнога тону бядульлівасці, распаўсюджанага і праслаўленага нашымі паэтамі нядаўніх дзён, — ясна, што не адказвае поўнаму абрэзу чалавека.

Дык калі сяньня і немагчыма нам даць поўнага нарысу аснаўных старон характару — гэнае свомасьці чалавека найважнейшае ў сэнсе вартасыці адзінкі ў плошчы практычнага дзеяньня яго ў жыцьці, усё-ж такі можна прабаваць уявіць тое, што магло быць зафіксаванае на бачынах беларускае характэролёгіі.

Папытаем, што гэта такое наагул характар?

Адказаў пачуем шмат. Возьмем хаяця-б такі сказ Гётэ: „Жыцьцё чалавека — гэта ягоны характар”... Характар, знача, зъяўляеца тою найважнейшую пружынаю, якая вызначае ўсе шляхі, якая дае аканчальна рэалізацыю тых ці іншых ідэалаў і ідэяў, якая робіць больш ці менш вартасным самое жыцьцё.

Абойм такога акрэсленняння вельмі шырокі, адначасна аднак рэальная паказуе, што каб сказаць нешта аб характары адзінкі, дык трэба ўзяць ейнае жыцьцё ў цэласыці. Характар — гэта свомасьць вельмі сталая, хаяця адначасна быццам цякомая. Характар, як кажа адзін з вядомых псыхіятраў і псыхолёгаў (Кронфельд), гэта нарадзіны індыўідуальнае апрычонасці ў судносінах адзінкі з жыцьцём. Інакш кажучы, характар — гэта індывідуальная праява рэакцыі на вонкавае дзеяньне. Ня будзем уваходзіць у спрэчкі паміж адумыслоўцамі, якая розніца паміж канстытуцыяю ў сэнсе псыхо-этнічнае асноведзі чалавецкага ці нацыянальнага „я”, а тэмпэрамантам і характарам. Адно ясна, што тэза аб працяжнасці лініі жыцьцёвае мае сваю вялікую тутака вагу. Гэта безумоўны факт, што бяз мінуўшчыны немагчыма нічога сказаць аб будучыні, як немагчыма добра ацаніць сучаснасць. Гэныя ўсе праявы стульна злучаны паміж сабою.

Дык дасыльдаочы беларускі характар, трэба нам зъяўрнуцца да гісторыі і ў мінуўшчыні шукаць адказу на пытаньне. У гісторыі мы наглядна пабачым, што сапраўды гэнае нешта невагомае вызначае рэакцыю адзінкі і згуртаваньня большага ці меншага людзей.

Ігнат Абдзіраловіч у книжцы „Адвечным шляхам” падчырківае аснаўную лінію характару беларускага народу, а мяноўна „ваганьне” паміж Усходам і Заходам. Гэнае ваганьне ня будзе хістаньнем паводле аўтара, гэным тэрмінам хоча ён называць нейкую асаблівую собскую лінію, якое трymаюцца Беларусы на сваім шляху гістарычным. Ужо першы вучоны беларускі, д-р Франішк Скарэна, вызначаўся тым, што духова не належала ў да заходу ані да ўсходу, і гэта магло паказываць, што не здаволівала яго культура ні рымская ні візантыйская, ён шукаў свае арыгінальнае лініі. Адно цікаўнае з’я-

вішча трэба падчыркнуць у думках аўтаравых, што ваганьне, аб якім ён гаворыць, трэба разумець, як асаблівую кансэрватыўнасць. Беларус неахвотна прымае новае, усёроўна, адкуль яно ідзе і хто яго прыносіць з сабою.

Другая рыса характару, якая кідаецца ў вочы, спыніўшыся на ма-мэнт толькі на падзеях гістарычных Беларусі, гэта ейная міралюбі-васць, антымілітарызм, як мы казалі-б сяньня. І вось антыміліта-рызм і кансэрватызм пакідаюць яркія сляды ад самага раннянага жыцця Беларусі, як асобнае псыхо-этнічнае адзінкі. Кансэрватызм — гэта свомасць да некаторае граніцы агульна чалавецкая. Заўсё-ды можна судзіць аб чалавеку, якім ён будзе, мяркуючы паводле таго, якім ён быў дагэтуль. Рэвалюцыі мае кожны чалавек, аднак рэвалюцыя астаецца заўсёды рэвалюцыяю, значыцца нечым вы-нятковым, з чым трэба рахавацца пастолькі, пасколькі. Сяньня ма-ем ужо навучны грунт дзеля разуменяня гэнага кансэрватызму.

Беларусы, як адзінка дзяржаўная, выступаюць на арэну гістарыч-ную даволі позна, хаця не пазней, як іншыя славянскія плямень-ні, асабліва славяне ўсходніяе групы. Пляменьні, з якіх аканчальна вырас народ беларускі, значыцца Крывічы, Радзімічы, Дрыгавічы і Севяране, былі па раскіданы сярод балотаў і лясоў, дык ня мелі быц-цам на першы пагляд ніякіх граніцаў і мелі яны іх адусялякіх навінак, што маглі лучыць з далёкага съвету. Гэныя ўмовы геаграфічныя пакіну-лі, зразумела, съследамкі на псыхіцы людзей. Тутака крыніца неспа-гаднасці ўсяму новаму, неспагаднасці хутчэй пасыўнае, дзеля та-го, што ў гісторыі нашай ідзе не наглядаем больш яркага пратэ-сту. Гэта між іншым пакінула свае съследамкі на ўсім, што толькі бачым у Беларусаў: у распарадкаваныні жыцця ўнутранага і арга-нізацыйнага вонкавае, ці ў сэнсе рэакцыі на небясьпеку (война абарон-ная) ці імкнення да карысці (прыкладам вайна зачэпная).

Каб добра ацаніць павагу гэнага зъявішча, трэба ўмець глянуць на сваю гісторыю так, як яна была ў сапраўднасці, трэба мець свае „акуляры”, каб добра бачыць. Мы лішне часта глядзімо вачыма дась-ледчыкаў ці афіцыяльных гісторыкаў расейскіх ці польскіх. Возь-мем прыкладам факт, як трэба ацаніць слабасць дзяржаўную чы-ста беларускіх твораў з пары полацка? Ці гэта была няўмеласць арганізацца самым? Чаму-ж тады гэнныя самія князі ў пару лі-тоўска-беларускую нашае гісторыі ўмеюць гэтак складна і вясьці

войны і будаваць шырока культуру ў галіне правадаўства і пісьменства? Адказ на гэта знаходзім уяўшы сабе, што маса беларуская заўсёды ўмела вясці сваё арыгінальнае жыцьцё. Сям'я, вёска, грамада (як найніжэйшая адзінка адміністрацыі-самаўрадавая) сталаі заўсёды надта высока і новыя ўмовы з мамантам новага права-парадку пасція скасаваньня паншчыны зноў выявілі, што лепш як дзе ў іншым месцы Расейскае Імпэрыі – этнографічная Беларусь умела правяць распарацаваныне валасное гаспадаркі.

Гэны вось антымілітарызм побач традыцыяналізму, як сяньня казалі-б, паясьніе нам туу эпоху сужыцця ў камплексе Літоўска-Беларускае гаспадарсьцьвенасці. Літоўскія князі сарганізувалі гэны новы дзяржаўны комплекс. Адначасна бачым мы крыху нечаканае зъявішча. Ліцьвіны заваявалі бяскроўна Беларусь, а Беларусы, быццам паняволенія, пачынаюць кіраваць гэнаю дзяржаваю. Паясьніць гэта нехта хацеў-бы вышынёю культуры тагачаснае Беларусі і ніжэйшым роўням яе на Літве. Але ці гэтакі адказ можа нас поўнасцю задаволіць? Некаторыя падзеі сучаснасці, якія адбываюцца на нашых вачох, паказуюць, што не заўсёды вышэйшая культура перамагае ў жыцьці. Ня буду паклікацца на праслаўлены ўжо сказ аднаго з польскіх прэм'ер-міністраў аб ліквідацыі беларускага пытаньня ў працягу 50 гадоў. Сучаснасць зъяўляецца найлепшым адказам на натугі полёнізацыі. Суадносіны паміж чужым элемэнтам і масаю беларускаю паказываюць, што гэны загнаны гаротнік селянін умее зашчапіць свой светапагляд, свае абычай насланаму з культурнаю місіяю да яго асадніку.

Дык ёсьць тады ў нявыразнасці „хістаныня” беларускага нейкай сущэльнасці, сіла і трэба папытацца – ці гэта сапраўды нявыразнасць, ці гэта мо’ толькі іншыя адносіны да жыцьця? У гэтай сіле асыміляцыйнай ёсьцьмо’ нешта, што мерыць трэба мерамі ня розуму, а катэгорыямі рэпрэзэнтаванымі ў паэзіі... Новая пара ў развою падзеяў гістарычных на тэрыторыі беларускай у сувязі ўжо з Польшчай вызначаеца адыходам вярхоў грамадзянства, якія губляюць свой твар нацыянальны і ў працягу некалькі стагодзідзяў прытуляюцца да чужое ім псыхікі мазурскае. Ясна, што гэта ня была сущэльнасць нацыі беларускай, што адкалоўся ад свайго камля, — маса, шырокія сфэры грамадзянства асталіся пры берагу гэнае хвалі. Ня гледзячы на гэта „панскія” сферы, усе тыя вяльможы і магнаты, да канца Рэчы-Паспалітае пачувалі сваю апрычонасць.

Лішне далёкаю была псыхіка людзей, якія гаварылі на тую пару аднолькаю моваю, значыцца польськаю, у Беларусі і ў Польшчы. Няма што ўжо казаць аб мяшчанстве і сялянстве.

Я не ўваходжу ў прычыны, якія выклікалі гэныя працэсы, ці яны былі абаснаваныя і на чым былі абаснаваныя. Безумоўна тутака, у гэней плошчы матар'ялістичная дыялектыка магла-б трывумфаўваць, яна паказала-б і даказала-б, што шляхта беларуская імкнулася да тых здабычаў сацыяльных і клясавых, якія мела на тую пару шляхта польская.

Цікавімся мы аднак зусім не аб tym. Мы хочам знайсьці толькі адказ на тое, чым зьяўляецца і якім зьяўляецца харктар Беларуса не як адзінкі, а як народу. Дык адыход цэлае клясы народу мае свой тутака асаблівы зъмест. Пасыўныя адносіны масаў паказваюць дужа добра на харктар полёнізацыі. Гэта быў выпад дзяржаўнае толькі палітыкі, а ніколі нейкае вышэйшасць, перамогі багацейшае культуры. Што вышэйшасць культурная мела ды мае ў такіх сітуацыях адноснае значэннне — паказвае хаця-б прыклад падзеяў на польскім Шлёнску. Вялікая і багатая культура нямецкая не магла перамагчы інэртных адносінаў польскага работніка і селяніна. Каля ўжо гутарка аб вышыні культуры, дык можна папытатца, дзе яна была большая ў XIV-XV стагодзьдзях — на Беларусі, з ейнымі жывымі і сувежымі традыцыямі з Візантыйі, ці ў сярэднявечнай тагачаснай Польшчы?.. Які настрой доўга яшчэ вітае сярод сполёнізаваных сфераў шляхоцкіх — бачым яшчэ ў Міцкевіча, прарока новае польскае эры, у сказе: „Літва, зямелька родная”...

Прыходзіць падзел Польшчы. Дзеля вышэй прыведзеных прычынаў, зразумела, што гэны мамант не закрануў глыбей масаў беларускіх. Астаўцца яны чужбы на лёзунгі інтэлігенцыі польскаяе ці расейскае, якія хадзілі ў народ з рознымі заклікамі. Селянін беларускі не лавіў паўстанцаў у 1863 годзе, як гэта было нат' мясцамі ў каранной Польшчы. Мясцамі ён спагадна паглядаў на натугі шляхты прагнаць маскалёў, найчасцей аднак аставаўся інэртным. Усё гэта ня была ягоная справа. Правадыры тагачаснасці ішлі да народа з лёзунгамі далёкімі і чужымі, што ня ўмелі закрануць душы. Тыя правадыры і народ ня мелі супольнага языка. Яшчэ адзін прыклад з адносінаў масы і ейнае рэакцыі з апошніх дзён. Думаю тутака аб Грамадзе. Магутны ўздойм, шуканыне свае формы ўскалыхнула народам і паклікала армію ў рады сялянска-работніцкага арганізацыі.

Ці гэта быў сапраўды волат на гліняных нагах, ці ў Грамадзе мо' было яшчэ за шмат чужога?.. Адказаць на гэта было-б сяньня захутка, сяньня маём лішне мала фактычнага матар'ялу ў руках, каб рабіць станоўкія прысуды.

Характар адзінкі з'яўляеца выпладам спадчыны па продках з супрэсійным асяродзішчча. Тоё самае трэба сказаць аб характары народу. Асяродзішчам будзе ён сам і яго суседзі. Адначасна падзеі гэна-га ж чалавека ці цэлага народу паказацівамуць на ягоны характар.

Дык што можна казаць аб нашым нацыянальным характары? Апрача вышэй названых і падчыркнутых нахілаў да спакойна-кан-тэмпляцыйнага жыцця і любасыці да свайго старадаўняга, трэба сказаць, што не паказаў ён аканчальнае свае формы, у якой ён быў бы зусім сабою. Паасобныя ўздоймы рэвалюцыйныя — гэта толькі паказальнік, што ёсьць туга, шуканыне свайго шляху. Калі дагэтуль народ беларускі не правяўшы ў шырэйшым маштабе свайго твару, дык безумоўна дзяякуючы сваім аснаўным рысам, а перадусім вонкавым умовам жыцця, у якіх ён дасюль знаходзіўся.

Ці гэныя аснаўныя рысы часам ня маюць у сабе прысуду на будучыню, інакш кажучы, ці ня будуць яны тым дзейнікам, дзяякуючы якому народ не астоіцца перад азброеным съветам, асабліва гэным блізкім съветам суседзяў? Дасюleshняя практика казала-б нам хутчэй аб тым, што гэная вонкавая нядужасыць мае ў сабе таёмную сілу апоры. Жыцьцё цячэ; новыя надыходзячыя хвормы дадуць калісь і Беларусу паказаць сябе, заняць сваё месца паміж іншымі народамі.

Цяжкі шлях Беларуса быў дагэтуль, ня лёгкі ён будзе ў бліжэйшай будучыні. Мы лішне далёкі і іншыя ад сумежных з намі народоў, каб маглі лёгка знайсці сябе самых. Зарука нашае будучыні ў дзяяньні ў сваёй собскай форме, адказываючай нашаму характару.

1935 г.

З зацемак аб тэатры

Роля тэатру вельмі важная ў жыцці чалавека і народаў. Ёсьць некаторыя, што кажуць, быццам само жыцьцё гэта бясконцы, зна-чыцца ад пачатку існаванья чалавека да ягонага канца, тэатр.

Ці правільна гэта ці не — спрачацца ня будзем, адцемлюючы толькі, што бязумоўна значэнне і роля тэатру вельмі важная і гэта выя-

вілася ў надта далёкай ужо мінуўшчыне, калі ледзь-ледзь чалавек пачаў арганізацію першую грамаду, калі сышлося некалькі чалавек, каб супольна бараніцца перад зывяром ці перад благім чалавекам. Дык усюды, дзе ёсьць грамадзкае жыццё, усюды ёсьць і тэатр.

Назаўсёды завем тэатральнае запраўдным іменем — значыцца тэатрам. Возьмем народныя абрэды, возьмем хрэсційны, возьмем хай туры, успамянем задушкі, дзядоў, ці возьмем вясельныя, жніўныя ці іншыя абрэды — усюды ў іх мы знайдзем магутныя доказы тэатральнага інстынкту паміж Беларусамі. Гэта ведама, свомасць шмат шырэйшая і не абмяжоўваецца выключна Беларусамі і тэрыторыяю Беларусі. Аб тэатры чуем у надта далёкай мінуўшчыне, да сяньня яшчэ глядзельнікі захопліваюцца трагедыямі старых Грэкаў, столькі ў іх зъместу багатага, агульна чалавецкага.

Тэатр — патрэба натуральная і вельмі важная ў жыцці грамадаў людзей. Тэатр ня толькі мілая гульня, гэта магутны нахіл адзінкі ўяўіць праўду, абычаі, спасыярогі пры помачы канкрэтных абра зоў. Бяз помачы гэных пачуцьцёў, якія выклікае тэатр, няпрывыкшаму да абстрактнага думання некаторыя паймы астаюцца чужымі, ён ня можа ўяўіць сабе іх зусім.

Дзеля гэтага наглядаем ува ўсіх культах рэлігійных гэткі развой тэатральнасці. Духоўнікі, людзі пакліканыя, каб некаторыя праўды паказываюць, распаўсюджываюць, былі прымушаныя дэмантраваць Найвышэйшую Істоту аброзна, каб думаючы аб Ёй было лягчэй уяўіць, каб гэная Істота была нечым, каб гэта ня быў толькі адзін парожні гук.

Адначасна тэатральнасць мае іншыя жаролы ў чалавеку. Кожны чалавек мае свае думкі, настроі, кожны імкнецца па меры магчымасці падзяліцца з імі са сваім асяродзішчам; выказваючы свае, яшчэ мо' ня зусім уяўленыя думкі, чалавек пачынае лепш бачыць іх у сабе. Толькі вось ня ўсенька можна выказаць словам. Іншым разам аж нешта сціскае пад сэрцам, а ня ведаеш, што яно там сапраўды, нечага чалавек хоча, за нечым тужыць, аб нечым лятуціць. Гэта ведае кожны, адзін больш, другі менш, аднак гэта свомасць надта харектэрная ў людзей. Маладыя маюць „настроі” больш ярка падчыркнуты, у іншых да познага веку астаюцца яны вельмі моцнымі і жывымі.

Гэныя вось настроі ўяўляюцца найлепш у вершах, музыцы, скоках, адным словам у абразным прадстаўленні. Ясна, хворма гэта-

га прадстаўленыня будзе розная, залежна ад роўня культуры, ад ба-
гацьця хвормаў, якімі карыстаецца і якімі валодае згурта-
ванье людзей. Аснаўны аднак характар астасенца ўсюды той самы,
і настолькі нам накідаецца, што нават часта зусім нам далёкае і ад-
лежнасцю геаграфічнаю і ўмовамі жыцьця самога гаворыць да нас
абразамі кожнаму блізкім і зразумелымі.

Зайсёды, думаючы на гэту тэму, накідаецца мне на памяць абра-
зок з жыцьця малаяйскае вёскі. Некалькі гадоў таму назад адзін з ня-
мецкіх цыркаў вандроўных (цырк між іншым сусьветнасці славы „На-
депвеска“) вазіў з сабою горбু гэных, як мы кажам „дзікуноў“, на-
палову апранутых, зайсёды зъмерзших, ня гледзячы на гарачую лет-
нюю пару. Гэнныя людзі паміж розных сваіх штукай паказвалі перад
глядзельняю свае абычай вясковыя ў хворме быццам карагодаў, песь-
няў супольных грамадзкіх. І калі-б заплюшчыць вочы, каб ня бачыць
чужых твараў, ці каб прынамся апрануць гэных людзей у выабражэн-
ні ў нашыя шэрэры сывіткі, дык была-б абсалютная ілюзія беларускае
вёскі, з яе сумнымі матывамі хаўтурнымі ці на т жніўнымі.

Дык тэатр гэта зъявішча незалежнае ад эканамічных мамэнтаў,
незалежнае ад змаганняў сацыяльных, незалежнае ад злыбядай
грамадзкіх і прыватных, гэта ў пэўным сэнсе зъявішча ўніверсаль-
нае, прысутнае на кожным пункце кулі зямнога. Кажу незалежнае
зъявішча, маючы на ўвесьце аснаўныя рысы тэатру, бо ў працягу вя-
коў тэатр апранае розныя хвормы, ён багацейшы ці бяднейшы, ён
пакідае па сабе большыя ці меншыя съледамкі ў сэнсе ўзгадавань-
ня, бо-ж тэатр узгадаўвае, што зразумець вельмі лёгка, гэта ўсенька
залежна ад таго, якія агульныя канонктуры, якія магчымасці гра-
шовыя, якімі проблемамі жыве чалавецкая грамада і г. д.

Ёсьць пэрыяды заняпаду тэатру, хачя не прападае ён ніколі; ён
патрэба душы, як хлеб патрэба цела. Побач з хлебам будуть розна-
якія стравы, ад пары да пары тая ці іншая страва мо’ вельмі смаш-
ная будзе на нашым стале, аднак да хлеба зайсёды мы вернемся.

Пэрыядам заняпаду тэатру, праяваў тэатральных, быццам на т
інтынкту тэатральнасці, быў нядайня ў нас гады, калі чужое ў нас
духавенства, асабліва каталіцкае, у сваём змаганыні (што за па-
рadox) з „брэднюшкамі“, як гэта казалі, пачалі выганяць з хатаў ста-
рэя абычай, песьні, абраады.

Некаторыя сяньняшнія воласці нашае заходніяе тэрыторыі няш-
часныя, зусім „глухія“ куткі, дзе сумна і мляўка пляцецца дзень ра-

бочы, дзе народ пачынае быццам стогнучы дзень і канчае яго без ніякае радасці. Яны ня маюць хвормы прыгожае дзеля сваіх перажыванняў, а ня маючы хвормы вонкавае, ня маюць тае глыбіні, шчырасці і тае простае радаснасці гэтак карыснае дзеля агульнага ўздойму, бадзёрых адносінаў да жыццёвага току.

Тэатр, песьня, музыка — усенька стульна злучана з сабою і адно з аднаго выходзіць, дапаўняе адно адное і дае тое каліва шчасція і радасці, да якое гэтак пражна імкненца жывая адзінка.

Гэтак разумеючы вялікае значэнне тэатру і іншых праяваў мастацкасці ў жыцці адзінкі й грамады, лёгка ўявім сабе, якія могуць быць нашыя адносіны да іх.

1935 г.

Узгадаванье харектару

Шмат балючак у нашым нацыянальным жыцці. Дзе ня глянуць, скуль ня кінуць вокам — усюды блага, усюды дрэнна. Паказваць на'т ня трэба, усе мы бачым добра. Казаць аб іх адолька-ж трэба, кратакацца — на месцы не стаяць, калі хочам перамены, калі хочам, каб сьеветазарнае заўтра зіхацела прад намі бліжэй, каб здужалі мы ня толькі аб ім лятуцець, працаўаць, змагацца, а й убачыць собскімі вачыма.

Благоцьце нацыянальнае беларускае падзяліць можна з боку гледжанья прычыны: 1-е надворнае — вонкавае і 2-е ўсярэдзіннае — унутранае. Аднаго і другога самыя мы, Беларусы, будзем прычынамі беспасярэднымі або пасярэднымі. Прыйчыны няшчасція надворныя — прыкладам тыя ці іншыя абставіны палітычныя, сацыяльныя з асноведзьдзю агульна-эўропейскаю ці агульна-сусветнаю — ведама мала залежныя ад нас. Ці-ж вінавацімець хто нас сённяня, што заняпад наш трываў доўга, ці, што пачалося адраджэнне пазней на нашай тэрыторыі, чымся ў іншых дружынах славянскіх?! Калі-б была гэткая гутарка, дык ведама мэтнасці ў ёй ня надта шмат мы нашлі-б. Нашчадкі адказываюць за правілы дзядоў-прадзедаў па столыкі па колькі будуць яны аб'ектам, дзе праяўляеца выплад дзеяў мінуўшчыны. Актыўнае — маральнае адказнасці на іх няма ніякае.

Ці мы вінаватчыкі беспасярэдня разъдзелу Беларусі на некалькі частак? Усім, хто ня ведае абставінаў жыцця Усходняе Эўропы, і хто

разъмяркоўвае ўсенька на свой лад, а знача Французы, Германцы, Італьянцы глядзяць па „заходняму” — дык магчыма прыдасца, што калі мы ня маєма чаго, што паводле нас нам належыцца, дык мы і адказваем за бяздолъле свае. Гляньце на сваіх суседзяў — яны мелі права, яны як сълед скарысталі з бязладзьдзя, якое тамака чаўплюся, ці інакш кажучы, трэба было адносна іх паказаць справядлівасць чалавецкую, яны дасьпелі (быщам і тутака неабходная нейкая дасьпеласць адумысловая, а ня толькі права жывое істоты), каб прыніаць яе на сябе. А дзеля гэтага, калі вы й кажаце аб крыйдзе нейкай, дык ужо вашая віна.

Вось, што мы пачулі-б ад чужых людзей.

Гэта адносна надворных прычынаў. Так ці інакш баронімся ад закідаў магчымых сваіх і чужых.

Інакш будзе, калі глянем на прычыны ўсярэдзінныя, якія з нас пачынаюцца, карэннын якіх растуць у асобах, сэрцах, мазгах, словам у думках нас самых. Кажу нас самых, знача ўжо дзеля гэтага трэ' спадзевацца адказнасьці. Думаю, што будзем згодныя на тое, што чалавек, пакуль ён здароў, на розуме і на целе адказвае за дзеі свае.

А шмат у чым трэба-б пакаяцца, сказаць — вінаватыя гледзячы на цяжкое жыцьцё сваёй народу... Людзі спадзеюцца на будучыну, ждучы ад яе перамены. Ці заўсёды і ўсюды абаснаваныя гэныя спадзеўкі?! Безумоўна, не.

У аднэй з часопісіяў быў зроблены агляд меркаваныяў магчымых адносна пытаныня „Чым палепшиць сучаснае палажэнне?”. Адзін адказ — перамена абставінаў палітычных у вялікім масштабе, перамена прынцыповая істнуючага ладу, а стуль хвалі новага жыцьця падхопяцца да нас і спыніцца ўсенька, ад чаго плачама цяпер. А дзе ж самыя Беларусы? бо неяк у такой праграме іх ня відаць?! — Згодна з паглядам вышэй паказаным — пункт апоры ня ў нас, а недзе ў іншым месцы. Адносіны нашы паводле іх хай будуць найбольш спагадныя ўсім, хто ласкова схоча глянуць на нас.

Гэтак адныя.

Іншыя наадварот. Кажуць — трэ' спадзевацца толькі на сябе, на сваю дужасць, бо чужая прыяцялі могуць зьвязыці. Вось дзеля чаго трэба ладзіць ува ўсіх галінах жыцьцё, каб ніколі не аглядацца на вонкавыя спагады ці перапынкі. Хочучы быць кансэквэнтным у гэным імкненіні, трэба шукаць шляхаў да зыдзейсьненія іх.

Дык вось чаму, калі падумаем толькі аб сучасным палажэнні, неабходна выяўляеца прад намі пытаньне харектару. Ведама-ж са-праудным чалавекам будзе чалавек з дужым харектарам, бо, як убачым ніжэй, сама ўжо гэнае паняцьце ахоплівае мэту жыцьця — змаганьня, кругатропы да падыходжаньня да яе. Скажа хто, што гутараць нам аб харектары ў пару дасыпваньня, цяпер калі мы ўжо дазрэшыя людзі, дык няма калі спыняцца над гэтым, кожная хвіліна дарагая...

Адказваць нат' на закід такі ня сълед. Хто ня бачыць, што вялікая частка моладзі нашае мадзее, туліняеца маральна, ня бачачы нідзе прыпынку, апоры! Пачаткова яшчэ сяк-гэтак, пакуль дух малады кіпіць, кідаеца на ўсе бакі, хапаючыся за рознаякастныя іздзі, якія трапляюцца прад ею, а потым астынуўшы, замучыўшыся ад-караскваетца ад усяго, зачыняеца ў вузенькіх рамках эгоістычных імкненіньняў. Дзеля нястачы харектару й тутка няма суцэльнасці, і гэны эгоізм не вялікі, бо не хапае дужасці каб зьдзейсьніць і яго.

Калі магчыма нешта такое ў тое ці іншое моладзі — немагчыма ў Беларусоў. Мы ім, а яны нам не раўня.

Глянь чытчу на тое, што буду казаць, а ўбачыш неабходнасць вялікую падумаць, разважыць, дасыледзіць да канца пытаньне ўзгадаваньня харектару. Мо' скранешся й ты, бо прызнаецца кожнаму трэба, што з харектарам у нас дрэнна. Чаму й скуль пачынаеца і чаўпецца тое блага? У першай чарзе школа сучасная, дрэнная агульна, што-ж казаць аб той, якую бачым у нас. Штодзённае жыцьцё выяўляе за шмат мо' нат прыкладаў. Адзін з пэдагогаў кажа: „Сяння-няшня школа падтрымлівае пассыўны, інэртны харектар, узгадоўвае глядзельнікаў жыцьця, якія найлепей ужо калі здоляюць ведаць, ніколі ня будуць умечь хацець”. Глянуўшы добра нат і апошніх ня шмат убачым.

Небяспеку абнядужаньня паўсюднага адносна сілаў унутраных бачаць усенькія лепшыя адзінкі з паміж людзей, якія ўзгадоўваюць моладзь. Літэратура замежная поўная гэтым праблемам. Цікуюць ня толькі настаўнікі, а і палітыкі, і грамадзкія працаўнікі, і часта больш съведамыя з бацькаў. Усе з свайго боку гледжаньня зацікаўлены. Зацікаўленасць гэная не з аднае прагі за навіною. Дый пытаньне само надта ня новае, яно ўжо мае сваю вялікую мінуўшчыну, пачынаючуюся калісь у пару расцьцвердзенія думкі старасьветных Грэкаў, захоплівае амаль ня бязвыключна той грамадны натоўп

найвялікшых адзінак з шаругі думаньнікаў такое меры, як Кант, Лёк, Гербарт...

Навіна ў адношаньні да гледжаньня на харктар адна мо' толькі будзе — гэта мэтады, якімі валадаюць і хоцуць карыстацца людзі, лятуцячы аб зыдзейсненых будучага, ідэальнага чалавека. Скажам, што сёньня проблема нашая мае погляд больш навучны, трываўкі, калісі былі хутчэй прыгожыя пажаданьні, аbasнаваныя на досьледах разуму без датарнаваньня ўсяго, чаго вучаць практикаваныні ці самое жыццё.

Дык жывучасць гэнае праблемы не адгэтуль. Жывучасць яе ў том паўсюдным маракаваньні, бядаваньні па нястачы людзей з харктарам. Вонкавасць захоплівае ўсіх і имышь за сабою, не пакідае хвілінкі, каб глянуць у сярэдзіну, „пакалупацца” з самым сабою, прывыкаема лёгкаважыць усенька, што ня блішчыць, не маніць вока надворна пазорнасцю... Гэткае адношаньне пакіне выплады бязумоўна благія, бо-ж уся дагэтачасная нашая культура, калі ѹ можа пышніцца здабыткамі, дык ня з эгоізму яны, наадварот — крыніцаю ім была самаахвярнасць, самазрачэнне собскага, невялікага на карысць паўсюднасці, праяваў жыцця ня мінаючых.

Заблытанасць адносінаў сёньняшніх у кожнай галіне, скумячанасць бязумоўна вялікшая, чымся была калісі, вымагае ад кожнае адзінкі заўсёднага напружаньня ўсярэдзіннага, каб ня блудзіць наманіцамі, сустрэнуўшы слабенъкую якую запынню на шляху сваім, ды каб не расціярушыцца самому зусім.

Напружаньне гэнае ня што іншае як „трываўкасць прэдпасылак маральных у суцэльнасці духовага ядра чалавека”*.

Паўсюдны напрамак, шлях, якім і сёньня йдзе ці валачэцца чалавецкасць, забыўся аб нейкім тым мэтафізічным, абстрактным харктарами. Глядзелі ўчора, глядзяць і сёньня да рэальнага, да таго, што карысным маніцца, прынамся на заўтра. Далёка глядзець ня хоцуць, яно і ня цікаўна чалавеку, які жыве лёзунгам сёньняшнасці.

Гэны напрамак пакідаў вялізарныя съяды ва ўсенькіх галінах, дык няма што дзівіцца, калі ўсёды, на кожнай асноведзі думак найбольш крыштальных — выпаўзлі шчарубінкі, робячыя немагчымым і так даволі крывое лагво дзеяў чалавека. Глянуць на абставіны са-

---

* Л. Залескі.

цыяльныя, калі змалку дзіця расьце ў бядзе, голадзе, холадзе, гле-дзячы на роскаш, раскідлівасьць съветам цяпер валадаючых, ці гэта спагадае ўзгадаваньню поўнага чалавека?! Галіна нацыянальная жыцця з падзелам на дзяржаўныя і недзяржаўныя народы, на народы большасці і меншасці, што выклікае аднолькава ў адных і другіх, дзеля рознякіх прычынаў, бязупынную барацьбу, змаганье паміж загадамі паслухмянасці, а любоюю да свайго народу... Канфлікты духовыя гэткія, ясна, характару цвёрдага не даюць.

Дык што рабіць? Ці ждаць пакуль усё пераменіцца й тады думаць аб распрацоўцы ў сабе чалавека? Ведама на гэткім становішчы астацца немагчыма, ужо дзеля таго, што чалавек з прыроды свае ймкненіца да шчасця, а што зноў шчасце сапраўднае магчыма зьдзейсьніць дужаму, магутнаму, валадару прадусім самога сябе, трэба думаць аб узгадаваньні ў сабе гэнае дужасці воладарства душы. Праца тутака ня гледзячы на нішто ня спынялася й ня спыніцца. Трэба толькі аднаго, каб шырокая распаўсюдзілася паняццё, дзе яно, тое сапраўднае шчасце. Трэба съязміць, што ўсенькія істнуючыя баліячкі, ці агульна магчымыя, залекаваць магчымы не шляхам дзеянья вонкавага, а наладжваньня ўсярэдзіннага.

Вывад апошні, праўда вялікая — вядомая здаўна, ведалі яе людзі старасветныя, аднолькава-ж праўду гэнную трэба няспыняючыся паўтараць, каб разъвеяла яна старыя пагляды.

Дык знача трэба страсянуць у сабе душу, каб прачнулася ў ёй імкненіне да свабоды сапраўднае, незалежнасці ад мінаючага, не закранваючага сутнасці зъявішчаў, адношаньня. Ня трэба дзеля гэтага хавацца ў сабе, зачыніцца абсолютна ад кіпучага жыцця, ня трэба ялавістae кантэмпляцыі — а трэба наладзіць парадак у сабе. Праяваю, магчымасцю гэнага ладу й будзе характар. Вось чаму гэта пытаньне й будзе загадам агульна-чалавецкім дзеля нас і адначасна нацыянальным.

Няма думаю ў нікога сумлівасцяў, што адносна ўзгадаваньня характару, сέньня блага зусім. Калі-б папытанаца што-ж гэта такое характар, у чым ягоная сутнасць, у чым праяўляеца ягонае ўзгадаваньне — дык пачулі-б мы або нейкія агульныя растлумачваныні, або кожны чалавек адказваў інакш, па свайму. Шмат хто казаў-бы нам аб немагчымасці пераінакнаваньня характару, бо ён у нас прыродны, што мы дастаём у спадчыне, ці інакш кажучы — якім радзіўся, такім і пражывеш. Дзеля гэтага пакрысе трэба сказаць, аб чым

думаем кажучы характар, ці сапараўды магчымая гутарка аб ягомын узгадаваньні, ці мо' мы абманваем сябе, лятуцім толькі аб прыгожых мрыях?!

Дасюлешнія пагляды на характар можна падзяліць на дзве групы: 1-я — пагляды фізыолёгічныя і 2-я — псыхолёгічныя.

У першых паняцьце характару супольна лучыцца з тэмпэрамэнтам, а тэмпэрамэнт гэта съядомасць, абапёртая на прайвах фізыолёгічна-анатамічных жыцьця чалавека. Адзін з дасыледчыкаў кажа прыкладам аб абсолютнай залежнасці характару (тэмпэрамэнту) ад шырыні, вялічыні жылаў крываіных^{*}; іншы абасноўвае ўсенька на якасці тонуса нэрваў^{**}. У шмат вялікага ліку аўтараў гэнага пагляду, ня гледзячы на даволі вялікія разыходжаньні, магчыма ўбачыць чародныя чатыры разгаліненныя характару^{***}: 1) мэлянхолічны, 2) сангвінічны, 3) флегматычны, 4) халерычны.

— Памылка іхня ў тым, што маняцца знайсці прычынныя адношаньні, дзе іх няма зусім. Магчыма было-б казаць аб прысутнасці гэтае лучынсьці, аднолька-ж трэба асташца ў плашчыні гыпотэзаў, яны-ж выказываюць прэтэнсіі да навучнасці, беззакідлівасці сваіх паглядаў. А як раз навучнасці тутака й ня бачым.

Бязумоўна згадзіцца нам трэба, што натуральны падклад прыроднах нахілаў упłyвае на характар. Толькі-ж ня ўплыў, у пльывавасць магчымая ў розных людзей неаднолькавая, дый ў аднаго й таго самага яна або расыце, або гібее ці зусім прападае.

Дык вось чаму бліжэй праўды пагляды псыхолёгічныя. Шмат напрамкаў бачым тутака, залежна ад мэтадаў падыходжаньня да проблемы. Гэткім чынам адзін з напрамкаў псыхолёгічнае школы карыстаецца інтуіцыяю выключна ў сваіх досыледах. Іншыя бяруць за фундамант некалькі рысаў, падхопленных імі з натуры і з іх роўніцца свае выводы. Трэція ставяць будыніну свайго гледжаньня, дасыледуючы асцяяржна кожны паасобны факт і з вялізарнае колькасці ўбачаных фактаў імкнущца да выводу паўсяднага, агульнага. Апошняя галіна досыледаў, якую завуць псыхографіяю навучаю, хаяць я мае будучыну, дагэтуль мала яшчэ распрацавана.

Кожны з памянёных мэтадаў мае добрыя стороны. Галасы прадстаўнікаў сучаснае навукі падзеляны паміж імі, дзеля таго трэба бы-

---

* Лешафт.

** Гэнле.

*** Трэба памятаць, што характар а тэмпэрамэнт тожсамасць у іх.

ло-б выкарыстаць па меры магчымасыці, што ў іх усіх ёсьць найлепшага. Ня трэ палохацца гэнае вялікае колькасці поглядаў, мэтадаў. Багацьце іх магло-б казаці нам толькі аб tym, што дагэтуль яшчэ навука ня здоляла схапіць самае сутнасці харектару, хаяць вельмі блізка да таго, ніколі-ж разрозненнасць гэная ня съведчыць аб немагчымасыці ўявіць тae сутнасці. Ждаць пакуль гэнае паняцьце будзе без такіх ужо сумляваньняў нельга, дык таму съмела, ня гледзячы на недахопы з боку навукі, трэба намаляваць прадсабою воблік чалавека здзілана-б, прасьмягла-б, а мы не крануліся-б з месца, дзе стаім. Трэба прабаваць, навука потым прыдзе на падмогу. Ведаем, што сёньня з узгадаваньнем харектару блага, а хочучы, каб было лепш, дык безумоўна неабходна трэ бачыць той ідэал, тую мерку, да якое хочама дарасыці, паводле якое хочама расыці.

Папярэдняй разважаныні закрэтывалі больш тэарэтычную старану харектару. Калі-ж гутарка аб практичнай, аб якой думаем прадусім, дык памятаваць трэба, што дэфініцыя харектару мусіць абхопліваць чародныя тры пункты: 1) дэфініцыя ня можа разыходзіцца з аснаўною прайдао душы чалавечас, 2) трэба, каб яна, як сълед, ацаніла магчымасыць узаемаадносінаў адзінкі і грамадзянства, уплывы паабапальныя, 3) у канцы трэба, каб былі паказаны мэтады зьдзяйсьненія мэты. Харектар абстрактны, не абхопліваючы сапраўднасці, ніякае цаны для нас ня меў-бы. Дык памятуючы на вышэй памянёныя засыцярогі, дэфініцыя праф. Зажэцкага здаецца, лепш іншых будзе адказвала нам:

„Харектар гэта ўмецтва дзеяньня, злучанае з адначаснаю прысутнасцю магутнае волі, бязупынна растучасе і самасведамасыці, датарнаваныне ўсіх магчымых чалавеку багацьцяў сіл жыцьцёвых, скіраванае ў супольнасці з сваім народам, на належным сабе становішчы, да мэтаў агульна чалавецкіх”.

Пакуль разгледзім дэфініцыю гэтую, гледзячы на іншыя істнучыя, трэба насамперш адказаць, ці магчымае запраўды ўзгадаваныне харектару, калі-б дэфініцыя нат' была й зусім добраю! Дзе мяжа ўпłyваў чалавека ўзгадавальніка, ўзгадоўваючага сябе ці іншых людзей?! Адказ надта паважны, бо калі тae магчымасыці ня ма, дык усенькая гутарка безкарысная, бязмэтная. Проблема будзе вельмі цікаўная, практичнага датарнаваньня ў ёй ня было-б абсолютна ніякога.

Людзі бядульлівыя, што часта наракаюць на бяздольнасьць, безхарактарнасьць сучаснае пары – найчасьцей пярэчаць сабе, кажучы пэсымістычна, што-ж рабіць, калі на тое Воля Божая, фатум, натура ці яшчэ нешта такое. А ўсенька гэта дзякуючы нястачы лёгкі і ў мышленыні, дзякуючы недахопу спацікання* й самаспацікання, няўмецтву ўявіць сабе магутную сувязь прычынную між звязішчамі, бо-ж усе мы верыма, што ўпłyvaem магутна на цёк той ці іншы вонкавы, а яны сумліваліся-б аб упłyvовасьці на цёк усярэдзінны!!

Гэткія пагляды папулярныя, без навучнага фундаманту, вельмі частыя, за імі съследуюць ня толькі адзінкі ці грамадзянствы, а нат старонкі цэлья, народы! Ёсьць аднолькавыя погляды й з штэмпэлям навукі.

Агульна ўсенькія навучныя погляды падзелім паводле E. Parisot і E. Martin на тры группы: 1) скептыцыстыя, 2) дагматыстыя, 3) рэлyatyvіstыя.

Першыя пярэчаць абы якой магчымасьці. Прынцыповых рысаў душы чалавецкае, як і прынцыповых свомасьцяў целаскладу фізычнага ніхто не пераменіць. Глянцые, кажуць скептыкі на права спадчынніцтва ў біолёгіі, яно ясна паказуе, што бацькі, дзяды, далёкія продкі робяць нас такімі, а ня іншымі людзьмі.

Перасаджванье аднолька-ж біолёгічнага права ў зусім іншую галіну ня вельмі стойка. Самая-ж біолёгія дазваляе на зьменчывасьць, ведама ў абліжкованых граніцах. Ці магчымасьць уплыvu, разважаючы аналёгічна, была-б тутака за межамі ўплыvaў?!

Дагматысты аскранно глядзяць. Паводле Лёка, з ягоным чалавекам, што родзіцца як *tabula rasa*, кожная адзінка аднолькавыя мае нахілы да ўсяго. Дзеля гэтага з дзесяці чалавек, выбранных зусім не адумыслована, а як папала, бязумоўна дзевяць будуть такімі, якімі мы іх узгадаем. Дзеля гэтага у Гэльвэціуса, духовага спадачніка Лёка, гэній – твор абставінаў ад калыбкі да дасьпеласьці. Канец XVIII і ўсенькае XIX стагодзьдзе ня інакш глядзяць.

Ім трэ' закінуць, што падыходзяць яны да жыцьця з апрыорыстычна формулую, з якое потым выходзіць усё, што трэба. Адныя бяруць біолёгічныя правы, другія будуць выходзіць з прэдпасылак мэтафізыкі (прыкладам Кант, Шопэнгаўэр з ягоным „*welle*

---

* Обсэрваваць.

non discitur"). Апрыорыстычнасць пачатковая заблытае заўсёды пад канец. Жыцьцё ня толькі розум, мяркаванье, гэта ня будуць зноў паасобия, голыя факты з сабою нічым ня злучаныя. У канцы-ж пераменлівасць, трываўкасць, гэта-ж паняцьці коррэляцыйныя, якія супражнічаюць заўсёды з сабою. І яшчэ адно — трэ' памятаваць, што тутака пытаныні: як, дзе, калі вырашаюцца апрычна, а ня гуртом.

Вось чаму бязумоўна лепш адказваюць на праблему рэлігіі. Няма ў іх абсалютнае трываўкасці, ці неабмажкованай пераменлівасці харектару. Узгадаванье ніколі не зачыняеца ў рамах аднаго пакалення, таму ня будзем дзвівіцца, калі падчас мэта, якую распрацоўваем, здаецца немагчыма да зьдзейснення адзінцы. Калі хочам бачыць той віліэрны ўплыў самаўзгадаванья, дык глядзема на чалавецкасць нат і народ ня ў плашчыне падольнай астоцьнай, тады цемі дзель нас ня будзе.

Цяпер яшчэ некалькі слоў да паказанае дэфініцыі. Бачым у ёй рысы практычныя, абхопліваючыя ня столькі сторону праблемы, сколькі жыцьцёвую.

У багатым паняцьці харектару, судзячы з нашых досьледаў, ёсьць дзіве стороны: 1) сума рысаў псыхолёгічных, спадчынных, што чалавек дастаў ад бацькоў, 2) тое ўсенька, што сам чалавек раздабыў. Узаемаадносіны аднае часыці да другое вельмі не аднолькавыя ў розную пару. Гэрбарт аналёгічна бачыць дзіве часыці — кажучы аб іх — аўктыўная і суб'ектыўная. Тутака суб'ектыўнаю часыцю былі-б прынцыпы нашага дзеяньня. Лепш яшчэ было-б казаць на гэныя часыці — статычная й дынамічная.

Гэныя стороны асабліва неаднолькавыя будуць ў маладзіка й старага. У першага буйна растуць абеддзіве, век дасыпеласці ў роўнавазе, ў пару схілянья да зямлі дужэйшая шмат старана статычная.

Сьвет, асяродак, у якім жывем, няспыняючыся новыя ўражаньні аддаюць у маладзіка першынства актыўнасці, дынамізму, дзякуючы зноў чаму багацеюць статычныя элемэнты (пакуль ня будзе роўнавагі ў пару дасыпеласці). Тое ўмкненіе магутнае сілы маладое, якое хоча ўсенька спазнаць, прысутнасць „навытару дзеянага” й будзе першым сапраўды важным элемэнтам харектару. З навытару, амаль ня выключна, ў нас пачынаюцца ўцямкі*, пагляды, пераканыні, а на іх і пабудаваны харектар. Вось чаму думаю-

---

* Паняцьця.

чы аб характеристы трэ' памятаваць аб дзейным навытараты. Пагляды на чужыя, а собскія, якіх я не падхапіў з чужых гутарарак, ці кніжкі дый паклаў у зацемкі мозгу, а пагляды перадуманыя, мае ня толькі з назову, пакажуць чалавека дужага, які ведае чаго і як хацець, які ўмее хацець.

Дзейны навытар забяспечвае прысутнасць вясельля душы, тае радасці, жыццёахвотнасці без чаго й немагчыма зусім сапрауднае жыццё.

Гэткае адношаныне, дзейны навытар, неабходна спароджае другі элемэнт характеристу, мяноўна – съведамасць, самасъведамасць.

Яно й сапрауды – чым далей ад пары дзіцячае, тым лепш выяўляеца розніца паміж аб'ектам і суб'ектам, спасыярогі адна за другою маўляў крычаць аб гэтым. Спасыярогі выклікаюць, пакідаюць па сабе новы съвет, съвет мрыяў, уяўленыняў. Навытар дзейны, рэакцыя на спасыярогу, паказуе іншасць выпладаў фантазіі ад істнуючага рэальнасці.

Грамадзкае сужыццё яшчэ лепш паказуе тую іншасць аб'екту і суб'екту, спасыярогі і уяўленыня. Тоэ што бачу я, а ня бачаць іншыя, пры адноўкавасці абставінаў – будзе творам суб'ектыўным. Інакш гэта мы ня съязмім, калі не ў грамадзкім сужыцці. Хаця й няма паўсюднае згоды, што-ж гэта такое „Я” нашае, кожны крок наш адноўлька-ж выяўляе, што я ня тое самае, што мой знаёмы таварыш.

Толькі съведамы свае якасці, цэннасці чалавек згледзіць, дзе ягонае становішча ў грамадзянстве, ён ня будзе пытана ды ня будзе ў ём і нясьмеласці.

Чародны элемэнт характеристу – гэта актуальны раззвітак духовы. Назоў шырокі, абхопліваў-бы раўнамерна ўзбагачваныне ўсенькіх уладаў душы г. ё. уладаў разуму, волі, почаву (пачуцця).

Дагэтуль істнуючыя пэрыяды мелі характеристыкае пяршынства не аднае дык другое з уладаў, кажуць аб пары рацыоналізму, або зноў пачуццё на першай чарзе. Съязміць лёгка, што розум і пачуццё трэба, каб ішлі заўсёды поруч з сабою. Дурны ніколькі-ж ня будзе чалавекам з характеристикам. Дзель таго ўжо, што ў апошняга мусіць быць цвярозасць прысудаў, паглядаў, а гэта магчыма, калі няма незалежнага думаныня. Што знача незалежнасць у думаныні, паказуе сёняняшня школа. У ёй расыярушаны універсалізм з адначаснаю аднабокасцю пакідаюць выплады, перамагчы якіх гадунцы ніяк ня здужаюць часта дакуль жывуць.

Дужасьць, могутнасць волі настолькі свомна характару, што сустракаем часта ідэнтыфікацыю абодвых паніяццяў. Дужасьць гэная вельмі няtryваўкая, калыткая, за ею трэба заўсёды сачыць, каб пружыністасць яе не паменшала, до невялічкае дзеі, якая перамітусіць непарушныя, здаецца, здабычы. Без яе розум нічога не здужае. Будзе бачыў нат' і мэту прад сабою, мэту вялікую, ўсёабхоплівающую, а не кранецца да яе, не ўмеціме хацець яе зьдзейсьніць. Рэалізуючы волю, трэба ѹмкнуцца йсьці да яе шляхам адначасна адзінкам — індывідуальным і грамадzkім — сацыяльным. Недахоп аднаго з учасьнікаў — непраходная запыня. Прыкладам, калі няма згоды паміж школаю і бацькоўскаю хатаю, калі аднаго вучца аў рэлігіі, а бачымо, што тыя самыя настаўнікі робяць інакші, ўсенька гэта волі не ўзгадоўвае, ня робіць яе дужэйшаю.

Волі трэба імпульсаў. Імпульсы гэныя не заўсёды адныя і тыя самыя. Трэба патрапляць падхапляць згукі, дзе поруч з вечным будзе тое з сучаснасці, што найболыш закранае адзінку.

Дзеля таго, што воля пачынаеца з пачуцця, трэба каб і гэная ніва ня была ялавінаю, каб на ёй шкодны пырай ня рос, а каб і тутака цвятнік прыгожы красаваўся. Дабрадзеяньне як трэй ўзгадавана па чуцьцю бачым асабліва ў рэакцыі на зывішчы, калі розум не паспевае выступіць актыўна, калі нешта робіцца незалежна, апрычна ад яго. Вось тутака пачуцьцё ў зможа паказаць сябе. Дык ясна, як глядзець на яго нам прыдзецца.

Згодна з бачаньнем у характеристы дзіцячох старон — статьчнае ў дынамічнае, ўсенькія тры памянёныя рысы маглі-б быць абхоплены статычнаю старанью. Усе яны будуць хутчэй магчымасцю дзеяньня такога, ці іншага, аднолька-ж дзеяньня ня выклікаюць, нат' будучы ў ім потым. Другая частка характеристу — гэта мэта. Мэта, зорка пущаводная — вось ад чаго амаль ня бязвыключна залежыць, якім будзе жыцьцё. Хай будзе ўсенька іншае ў вельмі багатае — ў воля трываўская ў розум вялікі і г. д., а калі мэта благая, дык карысці адтуль няма ніякае ні грамадзянству, ні самай адзінцы.

Бязумоўна найшляхотнейшая мэта, без магчымасці зьдзейсьнення яе, гэта знача без прысутнасці наладжанае першае палавіны характеристу, съядоў не пакіне па сабе, бліснене, што тая маланка, глянуць на яе людцы, пагаманіць крышку і больш рупіцца ня будуць.

Мэта дзеліць людзей, на партыі, рознажоў напрамкі пры аднолькавасці іншых рысаў характеристу. Дык бачымо адгэтуль, што яна

й ахварбоўвае ў розныя коляры грамадзкае, нацыянальнае, агульна-сусьеветнае жыцьцё. Кажучы аб мэце, ідэі інакш, памятайма, што не даволі, каб гэта абы якая была мэта, хай і надта ідэальная, не эгоістичная, нат' ахопліваючая кругазорам съвет усенькі. Не — гэта мала. Трэба яшчэ, каб яна была рэальнна, каб была магчымасць яе зьдзейсьніць. Гэтая ідэя — мэта згуртаве, аб'яднае й паасобных людзей й вялікія іх грамады — народы. Мэта рэальнная, вялікая, падымаючая чалавека што раз вышэй, адчыняючая яму вочы на шчасьце, якая вучыць яго, што шчасьце сапраўданае адзінкі стульна злучана са шчасьцем арганічнае сущэльнасці — народу, не апрычных клясаў яго, мэта такая так-жэ й будуче шчасьце, паўсяднае чалавецтва, шлях да якога бязумоўна праз народ.

— Вось чаму дэфініцыя праф. Закжэўскага найбольш нам адказвае. Яна, як ня трэ лепш абхапіла абедзвія часыці — дынамічную і статычную характеристару. Бо гляньма на такую дэфініцыю: „характар гэта выплад сущэльнасці прывычкай маральных, разумна разгрупаваных каля аднае восі — волі” (P. Gillet, L’Education du caractere, Paris).

Як бачымо дэфініцыя статычная. Гляньма на іншую: „характар гэта зылічво простае шматлікіх пахілаў, якія змагаюцца паміж сабою аб жыцьцё чалавека” (P. Dubois, „L’education de soi-même”). Дэфініцыя выключна дынамічная.

1928 г.

Аб прывычкы ў самаўзгадаваньні

Характар у чалавека-адзінкі, чалавека-народу, чалавека-дзяржавы — гэта ўсенька. Тутака й шчасьце, бяздольле, мадзеные бясконцае й дзейнасць кіпуча-карысная. Прысутнасць ягоная, ці адсутнасць — асноведзьдзю ўсіх магчымасцяў. Цяпер асабліва, калі ўсёды ў нас плоймы злыдняў-зданняў лунаюць, агортваючы съветльня ідэалы йлжою, трэба змагацца, трэба клікнуць усю магутнасць характеристу, бараніцца ня перад сумляваньнямі аб праўдзе нашага шляху, а перад тым, каб ня згубіць яго, каб не расцярушицца ў штодзеншчыне, каб ані на хвіліну не апынуцца з пытаньнем: „ці так?”, „дзе ён — наш шлях?”, а магчыма па чарзе й „нашто, пашто”, а потым і сапраўды, каб не застрagnуць у жыцьцёвай дрыгве-трасіне. Боязьна, каб яна — дрыгва — нас не засмактала!! Гляньма на маразм у су-

часных валадароў съвету, ці нашых суседзяў! — Каб нам ня бачыць на сабе гэткае заразы!!

Найвялікшы ідэал нічога, — калі і пакуль мала робяць дзеля зьдзяйсьненя яго. Ён будзе сам у сабе без перамены, не паменшае, не пагоршает, ды й мы ад яго будзем адступаць, а не падыхаціць, калі абмяжуемся лятуценыямі, прыгожымі гутаркамі, ці бядульлівымі сказамі аб сучаснасці.

Нам трэба дужых, цьвёрдых людзей, а не расхістаных ды страгучных у плыткасцях.

Хай падумаюць, у каго сэрца яшчэ не астыла, яшчэ адклікаецца на згукі шырокія, думкі вялікія, што да съятое-вялікае справы трэба ўзгадаваць, дагадаваць сябе. І тыя знойдуць мо' ў ніжэй паказаных словамах шмат спасцярог, якія не замяніла-б, каб ведалі ўсенькія.

* * *

Кажам аб добрых і благіх звыках, больш цямячы на кірунак благога. Кажама аб звыку п'янства, кляцьбы, — а менш думаем аб звыку памяркоўнасці, цярплівасці... Аднолькава-ж розыніцы сапраўднае, глыбокое паміж цнотамі, а пахібамі, благімі старонамі харектару ня ўбачыцца. Жывема мы з бязумоўнаю прысутнасцю волі ў сабе, волі — дык знача незалежнага, самахотнага выбару гэткага, ці іншага дзеяньня, — ды не заўсёды „вольная воля” паказуе сябе. Вялікая частка ўсенькіх людзей жыве хутчэй імпульсамі, залежна ад прывычкі казаць гэтак, ці рабіць, залежна ад нахілу прыроднага, ці ўзгадаванага. Прывычкі, звычкі, нахілы — вось дзякуючы чаму немагчыма нам быць іншымі, калі-б мы й хацелі бачыць у сабе іншую, лепшую рэакцыю на ўсе магчымыя праявы жыцця.

У прывычкы, зъявішчы звыкаў — адначасна шчасьце з няшчасцем. Дзякуючы ім перад намі бясконцы шлях не парываў, а напруження, без чаго трывалае будучыні няма. Парывамі жывуць хвіліны; жыцьцё, стагодзьдзе хаця й мераюць хвілінамі, ды гэта ня тое самае. Быць волатам-героям на хвіліну, кажуць, лягчэй, чымся шэрым змагаром чуняць адзін год. Гэтыя прывычкі праклёнам будуть, калі з благое крыніцы яны ў нас!

Зъявішча прывычкі абаснавана мо' на тым, што съядомыя нашыя падзеі, ды ўсе агулам магчымыя, пачынаюцца ў нэрвовай сыстэме. Свомасць аднолькава й нэрвовага калія і цэлае систэмы — гэта адказ на раздражненне. Адказ гэты або будзе рэфлексам, або съядомаю праяваю рознаякае дзеянасці. Свомасць, у якой

Зацемкі

практыкаваныні зробяць нешта, перадом хто казаў-бы немагчымае. А гэта дзякуючы плястыцы мозгавае тканіны. У ёй быццам пратоптваецца дарожка, цярэбіцца пусцявіна, па якой новая адказная дзеянасьць выявіцца хутчэй, лягчэй, а паждаўшы тая самая дзеянасьць, на якую трэба было напружаныня вялікага, а цяпер у нас — маўляў просты хрыбетны рэфлекс, рэфлексная дуга.

Дзеля таго й кажуць, што звык — гэта нашая другая натура, а лъга было-б казаць — што яшчэ больш. Прывычкі могуць здужаць, паняволіць і натуру, прыродныя нахілы. Дзевяцьдзесят дзевяць і дзевяць дзесятых усяго, што мы робім, гэта з прывычкі, ня думаючи зусім. Мы ведаем, што робім устаючы, апранаючыся, потым кратаючыся ўвесь дзень, і кладучыся адпачываць, адноўкава-ж гэта ўсё аўтоматычныя рухі. Рэфлекс з канцавін нэрваў на калені, ці пятцы, а гэткія дзеі суседуюць з сабою калі ня ў тэорыі, дык у сапраўднасці.

Нешта магчымае было-б у тых людзей, якім трэба надумляцца, ці сядзець цяпер ці стаяць, курыць ці не, кладавіцца, ці яшчэ не і г.д., гэта-ж мука нявыказнай, такія сумляваныні прадусім забіваюць, адбіраюць харектар, выкідаюць такога чалавека з ліку праца-здольных адзінак, ён быў-бы ў нас хворым, псыхопатам.

Мы ўсенькія — ня думаючи — гэткія практыкаваныні наладжваем змалку ўжо. Маці з бацькаю першыя нам настаўнікі, хатнія абставіны ўкладаюць нас да рэакцыяў такіх ці іншых, потым равесьнікі, іхні капитал моральны й толькі ў пару съядомае думкі собскае, у пару дасыпваныня ўсебаковага, мы съядома самі пачынаем укладаныні. Стульна ўвесь час злучаны з сабою ўкладаныні фізычныя — ад вельмі простых, як хадзьба, да вельмі заблытанных умецтваў штукарства. Бяспынная аналёгія хай нас тутака навучыла-б аб тых неабмежаваных магчымасцях звыкаў.

Добрая бацькі, добрая настаўнікі часта дадуць такую аснову младзіку з хатняга й школьнага ўзгадаваныня, што лёгка яму потым стаяць на сваём шляху і ня трэба рабіць адумысловых ахвяраў, каб прышчапіць сабе карысную ці неабходную мо' прывычку. Ня шмат будзе гэткіх шчасльівых!..

Прафэсар Бэн паказвае некалькі правілаў вельмі карысных таму, хто хоча нешта з звыкаў кінуць, а збагацець новымі прывычкамі.

Першае — хочучы зьдзейсніць або адно або другое, ці абодвія жаданыні адначасна, трэба пастановы рабіць з усею дужасцю і не-парушнасцю энэргіі ў нас магчымае. Уяўляйма сабе ў гэткія хвілі-

ны ўсе абставіны, якія па магчымасці будуць спагаднымі нашым пастановам. Прыдбайма іх такімі, калі нам будзе лягчэй вытрываць у новых прывычках, ці забыцца аб старых. Напружвайма ўсю сілу, каб ня мінуць і першае нагоды, дзе трэба паказаць перад сабою й людзьмі новыя рысы харектару. Перад людзьмі дзеля таго, што лягчэй трываць з пастановаў нейкаю, памятуючы, што людзі со-чаць за мною й зробяць прысуд, калі будуць ведаць, што я йнакш кажу, а йнакш раблю, — бачучы мае спробы адхіліцца ад зробленых пастановаў.

Другое правіла — ніколі не рабіць выключнасцяў, пакуль новая прывычка намі не заваладае, пакуль яна для нас ня будзе неабходнасцю. Тое саме што з клубком ніцей: навіаем, навіаем, а як упаў, дык ня хутка наўем назад тое, што было ўжо, ня кажучы аб пабольшаньні. Бязспыннасць навытару й у систэме нэрваў, як ведаём, мае значэнне вялічэзнае. Тое й тутака. Раўнуючы прывычкі моральныя рознажастнага напрамку з ворагамі-змагальнікамі, праф. Бэн кажа: „найвялікшым нашым імкненнем у дасягненіі ідэалу ў гэней галіне — гэта такі тасунак вышэйпаказаных ворагаў, каб у аднаго былі адна за аднёю перамогі, пакуль навытар у іх абуджае нас настолькі, што нягледзячы на ніякія запыні, заўсёды зробіма што належыць ад нас”. Сапраўды, гэта адзін магчымы шлях поступу духовага.

Калі ня шукацімем нагоды, каб узмацаваць свае здабычы, — карысыці з пастановаў ня будзе. Чалавек мерацімецца ѹ самым пад канец дзён сваіх і нашчадкамі, што будуць па ім, не шляхотнымі прынцыпамі, якія меў, ня тымі лятуценнямі, ад якіх манілася яму, ён пакідае зямлю й лунаючы над ею, забыўшыся на ўсенька, рабіць максімум. Самая лепшая пастанова, шляхотная думка, калі бяз выпаду астанецца, не пакіне рэальнага рэзультату — горш яшчэ чым-ся-б іх зусім ня было. Пры другой аказіі думка аб зрадніцтве колішнім ня дасць магчымасці выявіцца ўсенькай патрэбнай дужасці. Бязсумліўна, няма больш благога чалавека, чымся бязвольны, сэнтымэнтальны лятуценынік, які шмат і прыгожа, вельмі прыгожа гавора, а сапраўды дык ніколі нічога як сълед па мужчынску не зрабіў.

Вельмі цікаўна паслушацца на тое, што кажа Дарвін, дзе як ня трэ' лепш паказвае сілу навытару — прывычкі: „Да трыватага году, ці пазней яшчэ, я вельмі любіў паэзію; быўшы яшчэ вучням, я ўжо захопліваўся Шэкспірам, асабліва-ж ягонымі драмамі гіста-

Зацемкі

рычными. Любіў я калісь і малярства, а музыка была мне насало-
даю раскошинау.

Цяпер ніякім чынам ня здолею прымусіць сябе, каб прачытаць
абыякі верш. Узяў я прачытаць Шэкспіра, гэткі прыдаўся мне мляў-
кі, што й ахвота прапала. Няма й колішняга захоплення перад ма-
люнкамі, музыкаю... Здаецца мозаг мой цяпер быццам нейкая ма-
шына для формуляцыі законаў агульных з дзеяў паасобных; уця-
міць не могу, дзеля чаго аднолькава-ж недзе счэзылі тыя часыці моз-
гу, якімі я ўяўляў прыгожасць...

Калі-б было магчыма нанава жыць-перажыць, — правіlam, неаб-
ходнасцю мне было-б прачытаць крышку вершаў, паўслухацца на
мілазычныя гукі музыкі, прынамся раз на тыдзень; мо' тады тыя
часыціны мозагу, якія чэзнуць цяпер, былі-б здаровыя, рэагавалі-б
на ўсенька. Ня маючы тых спадобаў, ня маю я й таго шчасця, якое
ёсць у кожным прыгожстве; дзяякуючы гэнай нястачы розум мой
мо' ня будзе гэткім пруткім у будучыне, шкада й майго харектару,
бо дзеля гэтага не расьце ў ём старана пачуцьцёвая”.

Шмат хто з маладых з гарачаю, прагавітаю душою на ўсенька,
чым жыве, дыхае думка чалавецкая, бачыў сябе й у будучыне далё-
кай заўсёды маладым, бо-ж моладасць не гадамі трэ' мерыць,
а пругкасцю, жывадзейнасцю душы. А ён уяўляў душу сваю веч-
на кіпучаю, з смагаю таго, што добрае, прыгожае...

Усе інтэлігенты, якім часта трэба абмяжавацца ў сваёй адумыс-
ловасці, кажуць — пакуль яшчэ небасхіл іх вялікі, — што ўсенькія
галіны чалавецкае думкі чужымі ім ня будуць.

Ці шмат аднолькава-ж паміж намі тых сапраўды вечна маладых,
ці прынамся людзей, якія не астаюцца ззаду ад поступу, якія со-
чаць за меркаваньнямі й здабычамі дужэйшых за іх, што самыя ця-
рэбяцьця шлях да заўтра?

Ня шмат, вельмі іх мала. А чаму так, бачыма добра з правілаў пры-
вычкі. Якая што ніна ёсць вялікая зацікаўленасць, калі не карміць
усё новаю страваю — змадзее, прападзе ад напору штодзенных, шэ-
рых прывычкаў. Мы шчыра цяпер хочам, каб усё, што толькі хапае
за душу цяпер, назаўсёды з намі было, ды нічога дзеля гэтага ня ро-
бім, ня кратаемся, каб зацікаўленасць была нашаю прывычкаю а ня
плыткія нахілы. Трэба пачынаць навытар ад сёньня, а ў нас калі й ду-
маем аб укладаньні, дык і то пакідаем назаўтра. А добра, перамогі
няма без напружаньня, змаганьня мо' ня лёгкага пачаткова.

Тыя, што мелі магчымасьць паглядзець на сыноў усходу – Інду-саў – і парадаўнаць іх твар з эўропейскімі, не маглі надзівіцца нейкай шляхотнасцю, якую ў іх бачылі, паважнасцю, розуму, вялікай інтэлігэнцыі ў людзей без асьветы. А яно ня так ужо, каб заблытанаў быў адказ. Тутака. Жывуць яны больш па чалавецку, чымся мы, прывыклі штодзень, хай некалькі хвілін, падумаць аб найбольш патайных пытаннях, імкненнях сваіх. Гэта-ж у іх бацькаўшчыне методы перамогі над сабою, ці, лепш казаць, над плыткімі сваімі нахіламі, зьдзейснілі верх дасканальнасці. А ўсяму прычына – штодзенны, бязспынны навытар у напрамку зробленых пастановаў.

І таму ня трэба аглядатца за чым вялікім, каб паказаць сабе, што я не драмлю, а чуняю, іду наперад, а карыстаць з таго, што кожны дзень нам дае. Нагодаў штодзень, напагляд вельмі малых (бо ў сапраўднасці яны-ж усенька), шмат. Гэта, як кажуць, будзе нейкая адносна самых сябе „штрахоўка”. Пакуль што будзем плаціць і плаціць сваімі змаганнямі, аж прыдзе й тая часіна, калі карысцьца уявіцца прад намі. Будзе такая пара, калі маланкі й пяруны жыцьця справядлівага ды бязміласэрнага будуць грукацець нада мною, а я непарушны буду, усе-ж людзі хістацца, дрыжэць, што лісъця ад ветру на дрэвах. Шлях шырокі, вялікі прад намі, памятайма й ня дляймася!

1928 г.

„Үчора” і „сянвіня”

Спрэчкі філёзафаў і лёгікаў, ці ёсьць абсолютная праўда (не толькі ў плошчы рэлігійнае праблемы) былі і будуть заўсёды жывымі. Ці пагодзяцца рэлятивістыя з прыхільнікамі пагляду, што ўчарашняя праўда на заўсёды астанецца праўдаю такою самаю для ўсіх, якою была ўчора, – няма ведама.

Калі-б праўда існавала, пасколкі яе ўяўляла-б адзінка, дык была-б яна надта хісткаю. Адзінкаю ўладаюць сэнтымэнты розныя, настроі. Ад настрой і сэнтымэнтаў ды ад рознайкіх практычных мяркаванняў залежала-б тады і праўда!..

Даволі красамоўна бачым адлюстраваныне рэлятивізму праўды ў аднэй з апошніх кніжак ведамае польскае пісьменніцы Налкоў-

скае. Назоў кніжкі „Благая любоў”*. Чаму гутарка аб гэнай кніжыцы якга на бачынах беларускага часапісу? Дзеля таго — у першую чаргу, — што пісьменьніца некалькі разоў закранае беларушчыну, беларускага мужыка. Не разглядае плянова нічога асобна беларускага, а спыняецца над гэным пытаньнем пастолькі, паколькі ёй трэба паказаць на перамены ў польскім грамадзянстве даваенным і сучасным. Беларушчына выступае, як асноведзь, на якой лягчэй, больш пуката можна пабачыць гэныя перамены.

Зъмест „Благое любові” ня важны дзеля нас. У аповесці ёсьць некалькі аснаўных ніцяў раману, ніцяў мясцамі вельмі заблытанных, паміж тымі самымі і рознымі людзьмі. Акцыя праводзіцца ў адным з „крэсавых” мястэчак, якое паслья вайны вырасла на сталіцу ваяводзтва. На арэне выступаюць урадоўцы (як прыватныя адзінкі), абшарнікі, грамадзкія дзеячы, даволі вялікі съцаг дамаў і панячак, найчасцей прадстаўнічак пасльяваеннага ўжо пакалення. Гэнай рыса — проблематыка душы жанчын, аналіза нутранога іхняга жыцця — вельмі характэрная дзеля творства Налкоўская агулам.

Бацька аднае з дамаў, доля загнала якую ў ролі жонкі ўрадоўца ў гэнае глухое мястэчка, чалавек з вялікага съвету. Гэта адзін з дзеячоў перадваенных, чалавек блізкі да тых, што давялі да незалежнасці Польскае дзяржавы. Гэны Валевіч глядзіць быццам аўтактыўна на тое, што робіцца ў канкрэтных умовах жыццёвых, і на сколькі можа падсумоўвае перамену ад учора да сяньня нікаторых лёзунгаў і сам дзівіцца, што сапраўды робіцца з людзьмі і ідэямі. Ці людзі мяняюцца, ці ідэі — гэта пусты гук, ці мо’ толькі ўчарашняя праўда ў сяньняшнім аспекте мае іншыя воблік?..

Глядзіць ён на людзей кіруючых гэным куском зямлі і рознажякія рэфлексы лезуць плоймамі яму ў галаву. — „Вось прыкладам Валевіч думаў калісь, як аб нечым надта простым і бязсумліўным, што кожны народ павінен мець сваю зямлю і свае граніцы, хатця-б народ быў найменшым. У сапраўднасці гэта ня было ані простае ані бязсумліўнае. Вось съвет здрыгануўся, задрыгжаў на сваіх фундамэнтах і гэныя слова, гэнай простая праўда азначала ўжо цяпер зусім нешта іншае.

Калісь гэнай слова — свая зямля і свае граніцы — гэта была Польшча, гэта была ейная незалежнасць і магутнасць. Сяньня гэта азначала-б абнядужанье Польшчы і меншыя ейныя граніцы”.

* „Niedobra miłość”. Nalkowska. — Romans prowincjonalny.

Як працяг гэтых думак, бачым сказы такія:..., „калісь, у тыя часы, Валевіч глыбака браў да сэрца лёс людзей, якія за сваю дзеянасць ідэйную лучалі ў вязынцы... Ён быў з тых, якія цвёрда дзяржалісь пагляду, што ніхто ня можа адбіраць свабоды за пагляды і за гэныя пагляды вешаць на шыбеніцах. Думаў ён, што сапраўды на души ляжала яму думка аб агідзе ламання духа чалавечага ў ягоных шляхотных імкненіях. Думаў, што сапраўды рупіўся ён заўсёды да супроцьстаўлення сабе ідэі і гвалту. А вось вышла цяпер пры новай конъюнктуры, пасылья вялікага зруху ў фактах рэчаінасці, што гэныя слова, гэныя собскія, дарагія лёзунгі, яму прыдаюцца цяпер бяз сэнсу ды проста агідлівымі”.

„Былі яны сапраўды дэмагогічнымі сказам, як казалі калісь ягоныя праціўнікі, адкуль пачалі ўцелашчаць нешта іншае, адкуль пачалі яны прадстаўляць нешта варожае і небяспечнае.

Каб усё гэта ўявіць, трэба было перажыць перамогу свае ідэі”.

Быццам перадумаўшы ўсё гэта, Валевіч цераз аўтарку снуе гэткія думкі: „зъдзейсьненне кожнае гістарычнае ідэі азначае такія ейныя судносіны з сапраўднасцю, каб новая ідэя была найбольш сходная з тым, на месца чаго яна прышла. І толькі тады яна можа валадаць і трываць, калі закараніцца ў тых самых мясцох зямлі, з каторых вырвала яна ранейшыя, калі ўвальлецца ў выемкі колішняга жыцця і да гэных выемак датарнвецца найстульней”.

Дык вось цяпер іншыя, новыя людзі сядзелі ў вязыніцах, бо вязыніцы... ня могуць быць парожнімі. І яны, гэныя ўжо людзі, казалі, што нельга зачыніць людзей за ідэі. І зноў пасуседзку зусім, за межамі краіны, дзе іх крыўдзілі, у рэвалюцыйных вязыніцах былі зачынены тыя, каторыя маглі па гэтай старане граніцы зачыніць у вязыніцах.

Ня толькі слова, ня толькі ідэя і лятуценіне ў вечнай абнове съвета было нечым іншым. Нечым іншым робіцца і самое зъдзяйсьненне. Ды нат' зямля і граніцы кожны раз азначалі нешта іншае”.

І трудна сказаць, з сумам ці з іроніяю пісьменьніка пытаецца: „Мо’ Валевіч зусім не перамяніўся, мо ня трэ’ сароміцца яму за сваю маладосьць. Мо’ гэта толькі бязупынна мяняўся съвет, і дзеля гэтага ягонае месца за кожным разам было іншае” (бач. 69-71).

Аўтарка вельмі крытычна і востра судзіць і ацэнівае шмат якіх пасыльваенных прадстаўнікоў „крэсовага грамадзянства”. „Учарашніе” гэных людзей не дае часта, на пагляд аўтаркі, ім дазволу глуб

міць людзей і думкі і пагляды. Паказывае яна тыпы і вайсковых і дзеячоў самаўрадавых і ўрадоўцаў. Сымпатыя ейная па старане дэмакратыі. Усякім адхілам ад дэмакратыі, ад справядлівасці не шкадуе яна вострае сатыры. Не шкадуе яна вострых слоў для прадстаўнікоў учарашняга дня, якія ня імкнуліся да зъдзейсьнення сяньняшняга дня, якім учора надта любае. Да такіх вось тыпаў належаць старая графіня Осенецкая.

Гэтая асoba намагаецца, датарнаваўшысь па меры магчымасці да сучаснасці, вярнуцца да мінушых дзён. „Пані Осенецкая добра ўпраўляла сваімі маёнткамі. У ейных маленъкіх ручках людзі ўвіхаць з натугаю і съпехам, працавалі да сёмага поту. Тое самае было і з жывёлаю, ды нат плугі, машыны, трактары і тыя працавалі быццам да апошніх мераў магчымасці.

Дзерла яна з зямлі не для сябе праўда. Ды за тое і не для сваіх людзей. Стогнучая служба ледзь-ледзь магла дастаць належныя ёй ардынары. Служба наракала на немагчымае памешканье, гэнай служба прымушана была таргавацца за грошы, якія зарабіла”.

Гэнай п. Осенецкая ведала аб парадках у сваіх маёнтках. Уважала, што йнакш не трэба, ці мо’ інакш нат’ і немагчыма. Сама калісь расказывала: „Я ніколі не хаджу да іхніх (службы) хатаў. Ведаю, што ў іх жудасна, я абсалютна не могу на гэта глядзець. Дзеці там сядзяць у холадзе і макраце, съцены там дзіраваю, цераз стрэхі цячэ”...

Пані Осенецкая бачыць, што мужыкі маюць вочы, што яны ўмельці ацаніць належныя да іх адносіны. Аўтарка гаворыць: „усе найміты неахвотна хадзілі на панскае поле. Ведалі, што чалавечыя сілы будуць там выкарыстаны да апошняга, да таго-ж гэнныя людзі думалі аб землях, якія абраўлялі, як аб нечым, што належаціме да іх” (бач. 87).

Пані Осенецкая быццам мела калісь іншыя пагляды на гэных мужыкоў-„хамаў”. Быццам яна ўмела хадзіць да іхніх цёмных съцодзёных хатаў, насіла ім лекі, памагала ўсяляк. Сяньня яна ведае, „што гэта злосныя, дурныя барбары, гэта тая маса, з каторае вышаў забойца ейнага малодшага сына”.

Осенецкія ніяк не маглі пасъпець за пераменаю ў парадку і ладзе пасъльваенным, не дапускалі думкі, што „урад, сам урад адчыніе мужыкам школы ў роднай мове, што гэны ўрад з публічных грошаў, народных грошаў утрымлівае настаўнікаў у гэных школах,

настаўнікаў тутэйшых, аўтактонаў”... (бач. 88). І ў сапраўднай роспачы і аканчальнym зънявераньні пытаемца Осенецкая: „ці можна ўяўіць, ці можна падумаць, каб нешта такое рабіла Англія... У нас не разумеюць, што толькі моцная рука, толькі вострая ўлада можа ўсё гэта неяк тримаць у парадку”.

На пагляд п. Осенецкае, добры пан не карыстаецца ніякім аўторытэтам. Калі, скажам, такі пан пазычae сялянам прылады гаспадарчыя, калі дае ім лепшае зярно, калі не бярэ грошу за занятую жывёлу, дык мужыкі тады думаюць, што гэткі пан баіцца іх, што ён быццам сядзіць не на сваём, „а мужыка трэба біць, застаўши яго ў шкодзе, трэба трymaць пагрозамі, тады толькі ён будзе паслухмяны і пакорны, тады не вырасце з яго разбойнік”.

Уся натуга графіні ідзе на тое, каб найболыш высмактаць з зямлі. На сапраўдны зыдзек выглядае, што ўсе тыя прадукты, якія мужыкі цяжкаю працаю выпрадукавалі з зямлі, ішлі на стол жыдоўскіх кансумэнтаў, якія адны толькі маглі купляць розныя ласушки. А гроши ішлі заграніцу да сына, які меў падтрымаць высокія амбіцыі панскага роду.

Ня ўсе людзі са сферы бліскae да графіні думаюць аднолькавымі з ею катэгорыямі. Прыкладам, іншым чалавекам будзе жонка ваяводы. Ваяводзіха заглядаецца на сытуацыю графіні, што тая магла б інакш жыць. Паводле ваяводзіхі можна на вёсцы знайсьці падыход да сялян, можна паказаць народу добрае сэрца і цераз гэнае сэрца выклікаць давер...

Такіх людзей новых, як ваяводзіха, яшчэ вельмі мала. Земляўласнікі сабраўшыся ў графіні ўмеюць толькі наракаць на ўрад, на малую апеку над імі, на пагражжаючую ім парцэляцыю, на мужыкоў, радыкальна настроеных. Наракаюць, што настроі сялянства ня сустракаюць больш рашучага адпору са стараны ўладаў.

Усё гэта высказвалі ў такі спосаб, быццам гэта былі проблемы агульныя, грамадскія, у якіх усе зацікаўленыя. Сапраўды аднак выходзіла на тое, што наракалі яны на свае клопаты, што хацелі выкарыстаць сытуацыю, каб абгаварыць іх у прыватным памешканьні з урадавымі дзейнікамі замест звяртацца да апошніх да афіцыяльнага бюро.

Гэныя людзі ня ўмелі датарнавацца да новых умоваў жыцьцёвых, баранілі сваіх колішніх прывілеяў і ў змаганыні за штодзенныя дробязі гублялі свой аснаўны тып, мянялі свой харектар (101).

Жыцьцё штораз больш крутое съціскала іх быццам абцугамі. Культура іхняя, традыцыі, мінуўшчына на сяньня ня былі здавальняючым аргумэнтам. Былі яны яшчэ арыстократыяю. Косьці іхняя былі крыху танчэйшыя, апранывалісь яны часта лепш. За тое мянялась тое, што было найбольш сутным, іншая была ў іх ужо мэнтальнасць, структура псыхічная. Клопаты, дробныя раструскі, неабходнасць змаганьня за кусок хлеба — усё гэта было або нечым, да чаго яны прывыклі, або ад чаго адвыклі ў цэльм съцягу пакаленняй. Новы лад выклікаў у іх новы съветапагляд, мяняў адносіны да жыцьця. Згублі яны пансскую пэўнасць і адначасна туу нейкую бязінтэрэсоўнасць, якую можна наглядаць і ў сътага сабакі ў адносінах да галоднага цюцькі-бадзякі.

Сяньня ў іншых сферах вялісь гутаркі аб каханьні, аб мастацтве, аб прыгожых жанчынах, кніжках і падарожах, аб усіх прадметах, мо^ззім непатрэбных, якія зьяўляюцца крыніцай псыхічнае роскаши.

Вывад і аканчальны прысуд аўтаркі, — што ў сфэры „крэсавых” земляўласнікаў спробы эканамічных клопатаў ня выдзержала культура інтэлектуальная.

Іншы тып паказаны аўтаркаю — сынавая Осенецкае, амэрыканка з паходжаньня. Лучыла „да нас” з таго асяродзішча, дзе ў пасьляваеннную пару „былі модныя гуманітарныя адносіны да права кожнага народу, да собскага жыцьця паводле нерэальнае ідэолёгіі Вільсона”. Блізка да сэрца Флёр „чужыя меншасці нацыянальныя, прыгнечаныя ў чужых дзяржавах”... Гэная чужаземка выказывала свае пагляды шчыра, ня гледзячы, ці каму мо^з гэта зусім не ўспадобу. Цікавілася усім, ездзіла з мужам па маёнтках і ваколіцах. Езьдзіла ня дзеля спорту, а каб усё паглядзець. Навучылася хутка пазнаваць селяніна беларуса ад паляка. Шмат чаго ёй не падабалася у краёвай рэчаістасці.

Флёр са сваім цвёрдым падыходам да жыцьця не магла зразумець шмат якіх зъявішчаў, якія наглядала. У аднэй з гутарак са старою Осенецкаю апошняя казала ёй аб знатнасці роду, аб вялікіх ягоных заслугах у мінуўшчыне, ужо хаяць-б дзеля таго толькі, што „пільнаваў” свайго гнязда.

Пытаемца Флёр: „а што гэта такое датрываць на становішчы?” Ці гэта азначае, што яны радзіліся і паміралі на гэным месцы па тое, каб якга „датрываць”? И адказвае, што аканчальнай найлягчай, калі чалавек якга жыве і працуе там, дзе радзіўся. Гэта і робіць каж-

ны тутэйшы селянін і ніхто не захопліваецца тым, што селянін „датрываў”, што не пакінуў свае мовы беларускае”.

Стараая графіня паклікаеца тады на пралітую кроў продкаў, на заслугі іхняі і змаганыні ў паўстанынях. Гэта мала зразумела паамэрыканску ўзгадаванай маладой графіні. На ейны пагляд зусім ня трэба выступаць проці свае ўлады. „Аб тым (паўстаныні) гаворыцца тутака – геройства. Тыя-ж сяляне, што забілі Валерага (другі сын Осенецкае) так сама імкнулісь да нейкае незалежнасці і яны змагалісь за зямлю. Толькі што ў іх гэта называецца азъвярэласць. Ці-ж вы ўсё-такі ня бачыце, што гэныя зьявішчы сходныя з сабою?”.

Ці аўтарка добра ведае ўмовы і лад сялянскага жыцця тых ваколіцаў, якія выводзіць у сваёй аповесыці, сказаць трудна. Хутчай аднак што не, ня ведае. Калі ведае, дык з птушынага лёту. Яна хоча быць аднолькава об'ектыўна і да маладое і да старое Осенецкае і да Валевіча і да ўсіх іншых тыпаў. Об'ектыўная яна між іншым і да проблемы беларускае. Яна стаіць за аснаўныя права да жыцця кожнае адзінкі, кожнага народу, яна за права кожнага становіць самому аб сваім лёссе.

І мо’ дзякуючы таму, што ня ведае яна тутэйшага жыцця ў дэтальях, дзякуючы таму, што яна далёкая, ня тутэйшая, пачуцьцёва не зацікаўлена, – дзякуючы гэтаму змагла прадставіць бяз большых пахібаў адну са старон краёвага жыцця. Яна ня злоўжывае інтэлекту. Аб гэным злоўжываныні гаворыць яна вельмі красамоўна. „Калі падумаць над дзеяннасцю інтэлекту, дык гэта ён паясьняе, апраўдывае, што зьдзейсніла даўно пачуцьцё. Інтэлект па тое, каб абаснаваў нашае дзеяньне, каб успакоіў нашыя сумлівы. Дзеля матывіроўкі, можна казаць, служаць усякія лёзунгі” (бач. 208).

Съведамасць аб ролі інтэлекту высказаная ў форме даволі рызыкоўнай, амаль што не парадоксальнай, хай нам паможа знайсьці адказ на сумлівы, як паясьніць такія вялікія разыходжаныні паміж людзьмі ды лёзунгамі дзён „учарашніх” і „сяннняшніх”.

1938 г.

Трагічны крызыс

Аднэй з характэрных, найбольш мо^в важных свомасьцяў і праяву жыцьця зъяўляеца рух. У пайме руху ляжыць імкненіне (у са-мым прадмеце ці дзеючай волі) да нечага новага. Рух – гэта пера-мена месца, пошуکі новых аспектаў, новых формаў жыцьця.

Ад пачатку арганізаванага жыцьця ў людзей наглядаеца гэнае самае зъявішча. Новыя ідэі, вандроўкі людзей паасобных і народаў, сацыяльныя, рэлігійныя, эканамічныя плыні, а ў сувязі з гэтым вой-ны, рэвалюцыі, змаганыні аружныя і неаружныя – гэта ня што ін-шае, як праявы таго самага біолёгічнага закону, датарнаванага да канкрэтнае эпохі. Гэныя рознаякі „рухі” – съведамыя й нясьведа-мия, прадбачаныя й непрадбачаныя, ці накінутыя незалежнымі вон-кавымі ўмовамі, – зъдзейснняюць паасобныя культуры й цывілізацыі. Вядомы нам съвет у сваю гістарычную пару перажыў шмат заняпа-даў і нарадзінаў новых культурыаў і цывілізацыяў.

Ці заняпады адных эпохай і падзеленіне новых прыходзілі кры-тычна, значыцца раптоўна, неспадзеўкі, трудна сказаць. Трэба ду-маць, што крызыс, аднолькава з гэтым, як наглядаем у біолёгіі, мае свае прадпасылкі. Прадпасылкі, вялікае іх мноства, расьцярушы-ваюць нашую ўвагу й дзякуючы таму сам крызыс часта здаецца нам зусім незразумелым, вырасшым неспадзеўкі, хаця ён толькі лёгіч-ным канчаткам ранейшых фактаў.

Мы сяньня прывыклі да самога тэрміну „крызыс”. Ён не прад-стаўляе для нас быццам нічога таёmnага. Усе прывыклі да крызысу эканамічнага, які толькі што перажылі, ці яшчэ перажываем. Кры-зыс сяньня – гэта нешта пэрманэнтнае. Наймаладзейшае, пасъля-ваеннае пакаленіне не ведае агулам іншых умоваў жыцьця, чымся з пары „крызысу”. Думаючы аб крызысе, маём на ўвесьце адну толькі ягоную старану, мяноўна эканамічную. У сапраўднасці гэта адна толькі з праяву трагічных нашых дзён, ломкі старога, пошукаў но-вага, нейкае вялікае мітусні ідэяў, лёзунгаў з павадырамі ўсякіх мась-цяў. За гэнымі фрагментамі, за жывымі дзеючымі асобамі, за падзе-ямі бліzkімі нам асабіста, ня відаць сапраўднага жарала мітусні, ня бачым, як чэзъне дасюлешння форма праяваў душы, ня бачым, як памірае, прыйшоўшы ў тупік, сучасная нам культура й цывілізацыя.

Чаму думаючы аб сучаснай пары датарнаваў-бы да яе назоў „трагічны крызыс”? Дзеля таго, што наў пры съмерці вока радуецца новым жыцьцём, якое прышло на зъмену старога. У ймгле, расыця-рушанаасьці сяняняшняе эпохі ня вырастает нічога новага, што магло-б, хаця-б ад часыці, быць лепшым за паміраючае старое.

Ці сапрауды нікто ня бачыць і не ўяўляе трагедыі нашых дзён? Ёсьць людзі дальназоркія, цвярозыя, правільна ацэньваючыя становішча. Іхні голас мала толькі чутны сярод звягі падгалоскаў тых, каму патрэбныя чад і гоман ніжэйшых інстынктаў і почаваў чалавека.

З паміж дыягностаў, пішучых у розных мовах, у розных часыцях сьвету, хацеў-бы спыніцца над паглядамі А. Cartela. Кніжка, у якой гаворыць на нашу тэму аўтар, мае назоў „L’homme, cet inconnu” („Чалавек істота няведамая”). Вельмі цікаўна, што аб чалавеку, як аб нечым няведамым, піша біолёг, адзін з найбольш выдатных і заслужаных дасьледчыкаў у сваёй адумысловасці. Прозьвішча аўтара шырока праслаўленае ў міжнародным съвеце, як найбольш съмелага экспэримэнтатора над тайніцамі жыцьця. У сваёй кніжцы на некалькісці бачынах даў ён чытачу амаль ня поўную сынтэзу ўсяго, што навука ў сваіх рознаякіх галінах даведалася аб чалавеку, як аб суцэльнасьці біолёгічна-псыхічнай. І гэны вучоны называе аканчальна свой твор „Чалавек – істота няведамая”...

Некалькі стагодзьдзяў працяжнае працы ў лабараторыях, кніжніцах, нагляданні за праявамі натуры паказала нам тайніцы і свомасьці матэрый, дало ўладаньне над „небам і зямлёю”, толькі ўсё гэта не дало адказу, не адчыніла нас самых перад сабою. Гэта тэза ў адначасна выснаваў Cartela. Кажа ён, што ўвесь поступ цывілізацыі ня вырашыў найважнейшых, найбольш аснаўных проблемаў, чым можам прыдбаць чалавеку больш шчасльца, ад якіх дзейнікаў шчасльце залежыць. І здаецца, што не падыходзілі мы бліжэй да вырашэння гэтага пытання, хаця ўсё было быццам накіравана да гэтага. Заміна ляжала ў памылковым съветапаглядзе, у самай атмасферы адносінаў да жыцьця. Матэрыйлізм – вось калецтва чалавека. „Вера”, што матэрыйя крыніца ѹ чалавека ѹ ягонага шчасльца, на-кіровывала на фальшывы шлях пошуку ѹ напрамку нятым, як трэба. Боль, цярпеньні паказывалі, што неяк яно няскладна йдзе, клікалі да рэвізіі паглядаў.

Здабычы тэхнікі выклікалі колёсальныя перамены ѹ жыцьці штодзennым. Жывецца сяняня лепш і лягчэй, чым калісь. І хаця аўтар

мае на ўвеце Амэрыку з ейнаю цывілізацыяю, можам з ім згадзіцца без засыцярогаў. Бязумоўна, сучасны пролетары й селянін жывуць і ядуць быццам лепш, чымся вяльможа некалькі стагодзьдзяў таму назад.

Здабычы іншых эпохай, ведамасыці тэхнічныя й агульныя, дзякуючы прэсе, дзякуючы агульнай шырокай асьвеце, узбагачываюць разум. Затое трудна казаць, каб старана маральная паказывала адолькавы поступ і была на вялікім узроўні. Вера ў матэрлю зрабіла непатрэбную веру ў значэнні рэлігійным.

Як гэта пераломліваецца ў чалавеку? Усе меркаваньні й дзеяньні накіроўваюцца ў напрамку, які здаецца нам практычным і карысным. Тып адзінкі, якая вырастает ў такой атмасфэры, вызначаеца хітрасцю, адсутнасцю таго, што завём „хрыбтніцаю маральнаю”. Нястача фундамэнту маральнага, калі няма нічога съятога, пэўнага, адклікающага ў плошчы інтэлекту. Асьвета робіцца патрэбнай, па-колькі яна мяркуе аб практычнай старане, няма імкнення безінтэрэсойнага паглыбіць яе.

З памылковых адносінаў да праўды жыцця пачало яно выглядаць, як прыгожы твар адлюстраваны ў крытым люстры. Заняпад маральнасці, нястача вялікіх ідэалаў, дэгэнарацыя духоўная й дадзеная цялесная — вось дарожка, якая адчыняеца перад намі. А ўсё праз тое, што натуга навукі й тэхнікі мела на ўвеце не найшырэйшае добро чалавека, а толькі выкарыстаныне ўсіх магчымасцяў адзінкі й грамады дзеля раззвіцця і поступу гэнае-ж тэхнікі. Ніхто ня цікавіўся чалавекам-адзінкаю, ня ведалі ці забыліся аб сапраўдным зъмесці чалавека. Забыліся, што самапазнаныне можа быць лекам на гэнае зраўнаныне ўсіх перад бажком — цывілізацыяю матарыяльнаю.

Чалавек — гэта крыху больш, як пэўная колькасць фізыка-хімічных свомасцяў. Дзеля здароўя, значыцца дзеля добрага самапазнання, ня толькі важна, каб усе органы цела працавалі без пахібаў. Пачуцьцё, якасць інтэлекту, узровень маралі, агульнае раззвіццё духовае — усё гэта дзейнікі й складовыя часткі здароўя і якасці адзінкі й ня менш важныя за старану чиста цялесную. Бяз гэных свомасцяў вышэйшае катэгорыі безкарысны, ці на’т шкодны будзе поступ тэхнічны. Не навукі мэханічныя, фізычныя і хімічныя дадуць нам мараль, здароўе, разум, ройнавагу псыхічную й нэрвовую, пачуцьцё бяспечнасці. Ня толькі фізыка і фізыёлёгія хай бу-

дуць асновамі ўзгадаваньня, трэба пакінуць належнае месца дзеля характеристу, праблемаў эстэтыкі, рэлігіі.

Ашчаднасць, імкненне да найбольшае карысці й выкарыстаньня давялі да спэцыялізацыі, звужваючы й абмяжоўваючы агульныя магчымасці паасобнае адзінкі. Жыцьцё-ж сама ня ведае такое вызначанасці й яно прымушае адзінку непадгатаваную вырашаць у чужой ёй дзялянцы.

Дык ніколі ня можна астацца й бяз людзей, якія выпрацоўваюць сынтэзы, прынамся найважнейшыя з іх.

Дасюleshnія нашыя ведамасці аб старане цялеснай чалавека выраслі вельмі высака. Трэба аднак сказаць, што такія, вельмі прости, хаця ў асноўныя адначасна пытаныні, як скажам: як здзяйсьніеца паняцьце? якія шляхі лучаць мозаг з думкаю? — яны дасюль нем нядавамыя й ня вырашаныя. Ахвотна раўняюць арганізм чалавека з машынаю. Калі ёсьць тутака аналёгіі, дык ня трэба забывацца, што ў розніцы вельмі вялікія. Чалавек можа нясумерна больш стрываваць, чымся выходзіла-б з магчымасцю ягонага цела, дзе нам здаецца мы ўсё разумеем.

Незалежна ад аднароднасці прыроднае, можна павялічыць інтэлект пры дапамозе працы — прывычкі да мышлення, спасыцярогаў, нутраное дысцыпліны. Затое пераход хуткі да новых уражаньняў, шматлікія перамены рознаякіх аброзоў і перажываньняў, не дахоп ці нястача паглыбленія, няумеласць да напружаньня — усё гэта спыняе раззвіцьцё інтэлекту. Можна было-б дадаць, што зашмат спорту, лішне багатая ежа пакідаюць ад'емныя съяды на духовым росце. Адна го толькі інтэлекту мала на тое, каб стварыць веду. Навуковая праца, досьледы — залежаць ня толькі ад разуму. У вялікай часыці гэта выплад інтуіціі, вырабражэння — іншых страниц і прайваў духа. Нашаю толькі аднабокасцю можам паясьніць крытычныя адносіны да мэтапыхікі, тэлепатіі, шостага органу пачуцьця (К. Рышэт). Трэба прыйсці да выводу, што ёсьць у нас і пачуцьцё маралі. Яно слаба раззвітае, гэта праўда, праца над ім пакінута прадстаўніком веравызнаўчых установаў (калі агулам пакіната). Гэнае пачуцьцё можна ўзгадаваць.

Незалежна ад паглядаў, трэба згадзіцца, што адзіным правілам паступаньня, у лепшым разуменьні гэтага слова, у адносінах паміж людзьмі, асталася мараль хрысціянская. Праўда, на жаль, яна штограз больш цвёрда адкідаецца, як нейкая непатрэбчына. Адначасна

бачым, што мараль біолёгічна й прамысловая, як крытэрыі пасту-
паньня, даводзяць да сытуацыяў вельмі добра ведамых усім, між ін-
шым і нам Беларусам. Бяз правілаў нутраных няма роўнавагі ў жыцці
асабістым, грамадzkім, дзяржаўным. Маралі не накіне нам дзяржава.
Найбольш накіне яна нам межы, за каторымі чакае нас кара. Апош-
няя форма ўзгадаваньня ня будзе сапраўдным узгадаваньнем.

У хрысьціянстве наглядаем цікаве зъявішча, сяньня амаль што
нам незразумелае. Святыя ў хрысьціянстве не найразумнейшыя,
а найбольш стойкія характарам і моцнаю воляю. І сапраўды, пачуць-
цё маралі важнейшае ад разуму. Хараство маральнае можа нас хут-
чэй закрунуць і скрунуць, чымся хараство прыроды й навукі. Адна-
часна-ж яно павялічвае сілу інтэлекту. Яно зъўляецца асноваю леп-
шае стараны нашае цывілізацыі й культуры ў большай меры, чым-
ся навука й мастацтва.

Умовы сучаснага жыцця забіваюць эстэтычныя патрэбы й вы-
могі. Арганізацыя працы нажаль накіроўваецца так, каб прыбіць
эстэтычныя пачуцьці. І тутака прападае магчымасць здабыцьця
крышкі шчасльця, неабходнага, каб жыць нармальна, гармонійна.
І вось гэнае гармоніі не хапае якга ў нашым сучасным жыцці. Та-
кі пагляд мае сваё абаснаваньне ў фізыёлёгіі. Аднабокое раздраж-
неніне даводзіць да закалоту ў дзейнасці на'т чиста цялеснай.
А пяршиства матэрый і ўтылітарызму — гэтыя догматы промыслу
— давялі да аднабокасці ў разьвіцьці адзінкі, выкryвілі культуру
інтэлекту. Імкненіне да карысыці, да багацця робіцца ўсім і ўсё
апраўдывае. Такія сытуацыі даводзяць да зъявішча, амаль што на-
туральнага для нас, што ў вязыніцы сядзяць людзі толькі дурныя.
Іншыя, якім, скажам, трэба было-б сядзець, карыстаюцца пашанаю
й славаю. Астаючыся пастаянна ў гэтых плынях, чалавек пачынае
да іх прывыкаць і ня ўяўляе іншае магчымае рэчаіснасці.

Бязвыхадна ўжо трагедыяю будзе вывад, якога ніхто не аспо-
рывае, што праца — гэта найвялікшее зло. Можна думаць, што ўвесь
наш поступ накіроўваецца да таго, каб нічога, а прынамсі найменш
рабіць. Другая трагедыя, што чалавецтву не пакідаецца „надзеі” ін-
шае, як тая, што менш будзе працы й больш грошай. Надзея — ма-
гутны дзейнік пры вучобе датарнаваньня да новых умоваў. Багаць-
це ня будзе замінаю ў тых ці іншых імкненіях адзінкі. Замінаю
ў багацьці будзе варожасць да асяродзішча й консэрватызм, якія
йдуць поруч з багаццем.

Уесь склад нашага жыцьця такі, што не падтрымлівае яно іншы дывідуальнасці адзінкі, а заганяе яе ў тую ці іншую форму. Да ад'емных старон сучаснае школы, абмінуць якія здаецца зусім немагчыма, — што лішне рана дзіця мусіць уваходзіць у форму. Няма што казаць аб тых пэрспэктывах, якія робяцца вельмі актуальнымі, калі дзецы ад першых дзён будуць узгадовывацца ў грамадзе без атмасфэры хатнія. Калі й будзе тутака натуральны падбор, дык ня ў добрым значэнні паняцьца.

Усё гэта, можна сказаць, адзін вялікі грэх проці натуры. Помста біолёгічна рэалізуецца залежна ад умоваў і магчымасцяў. Тутака помста праяўляецца ў тым, што ток, разгон жыцьця аслабляе. Прападае ідэя...

* * *

Вось дробная жменя думак з кніжкі *Carrel*. *Carrel* — Амэрыканец, чалавек практичны, які лёгічна думае і ўсё даводзіць да канца, ня спынячыся на палавіне дарогі. Паставіўшы дыягнозу на аснове дзі вышэй паказаных фактаў, што чалавецтва апынулася ў тупіку, шукае ён леку. Яму здаецца, што ён яго найшоў. Ці так, — казаць цяжка.

Мы, „адсталыя” людзі, інакш крыху ацэніваем сітуацыю, гледзячы на свой панадворак. Нам не пагражае яшчэ сяньня бязідэйнасць, вузкі матэрыялізм, мы ўмеем бачыць зоры на небе, а дробныя клопаты — хмаркі хаваюць іх ад нас, аднак ад пущаводнае зоркі не астаемся далёка. Дык і лек паводле рэцэпты *Carrela* прадчасны, хаця ня можна казаць, каб быў ён несымпатычны. „Найвышэйшая рада мудрацоў”, вельмі блізкая да ідеалу манахаў, нікому не пашкодзіць, а памагчы можа шмат каму. *Carrel* рабіў-бы сваю „раду” паводле агульнага ў вострага стажу паасобных сяброў. Мы мо’ вырашылі-б больш індывидуальна, кожна па сабе на свой лад.

Ня будзем спорыць з аўтарам. Важнейшы для нас дыягноз і аналіза сітуацыі, якія праведзены вобразна ў пуката. Лішне чорныя колеры мясцамі выкліканы лёкальнымі амэрыканскімі ўмовамі. У цэласці бяручы, кніжка — гэта крык адчаю чалавека, які глянуў цяжкай праўдзе ў очы. Выход з сітуацыі бачыць ня ў поступе цывілізацый і тэхнікі, а ў старых праўдах, даўно ведамых і таму недацэніваних, як трэба.

Кожны чалавек можа сам толькі навучыцца хадзіць. Усякія хітра выдуманыя прылады, палягчаючыя навуку хадзьбы, — карыс-

ныя пастолькі, што памагаюць менш разоў падаць на зямлю. Знайсці свой шлях можа кожны паасобку. Стадныя рэцэпты жыцьцё пакідае вельмі хутка, бо яны ня могуць адрабіць работы за адзінку. Усё-ж такі практика й досьлед чалавека шчырага, сумленнага будзе заўсёды павучальны й што найменш гэтак можам глядзець на кніжку Carrela.

1939 г.

Паны „Жолондзі”

У мінульым годзе паявілася ў Вільні у польскай мове повесць пад назовою „*Zwycięstwo Żołędzia*”. Варта над ію крыху спыніцца. Кнішка гэтая між іншым была нагароджана віленскім Таварыствам Філёматаў і агулам выклікала даволі жывую дыскусію, рэча якой пайшло даволі далёка за Вільню. Цікавая гэта кнішка з беларускага боку гледжаныня. Зъмест коратка повесці гэтае такі. На тэрыторыі беларускай працуе адна са шматлікіх арганізацыяў, якая завецца Стражою. Мэта арганізацыі падрыхтаваць кадры будучых змагароў за цэласць граніцаў польскіх на ўсходзе. Камэндантам Стражы ў адным з паветаў зьяўляецца нейкі Жолондзь, адзін з культуртрэгераў, наехаўшых пашыраць культуру да нас з Галіччыны. У свабодных часінах паміж папойкамі, рамансамі з вучыцелькамі, паненкамі з маёнткаў, займаецца ён замацоўваннем польскасасці сярод гушчаў сялянскіх. У вадным з аддзелаў арганізацыі паявіўся бальшавіцкі дух. Павадыр гэнае работы бальшавіцкае ўцякае з некалькімі са сваіх спагаднікаў у лес. Стараста, паліцыя, ня маючы даверу сярод насельніцтва і адначасна дзякуючы таму, што паліцыя ўся чужая, якая ня ведае зусім тэрыторыі, дзе хаваюцца гэныя бальшавікі, ня ўмешаюць правесці ліквідацыі гэнае жменькі людзей. Жолондзь выкарыстаў сітуацыю, каб падчыркнуць патрэбу свае арганізацыі, амаль што не правакуе аружны напад гэных бальшавікоў на маёнтак буйнага землеўласыніка і зьяўляеца ў апошні мамэнт, ратуючы старасту і ўсіх гасцей ад нападу. Дзякуючы гэтаму, забываюцца аб „недалікатных” адносінах Жолондзя да арганізацыйных грошаў. Жолондзь выходзіць героем, у нагароду ён, здаецца, ажэніцца з паненкаю, дачкой землеўласыніка і будзе далей больш радыкальна працаўца над замацаваннем усходніх граніцаў польскага дзяржавы.

У повесыці, як у крывым люстры, можна бачыць польскую адміністрацыю, грамадзкіх працаўнікоў польскіх арганізацый. Гэта ўсё да пэўнае меры рэвэляцыі і можам верыць аўтарцы на слова, што яна лепш за нас ведае ўсе ўзаемадносіны ў сферах землеўласнікаў, польскага настаўніцтва, урадоўцаў, стараства, паліцыі і г. д. Пакінем зусім на старане тое, што аўтарка піша аб нашым народзе. Народу гэтага яна ня ведае, як ня ведае ягонае мовы, не разумее абычаяў, души народнае. Цікаўна адзначыць мо' толькі, што ў повесыці праводзіцца думка, што беларус і сяньня такі пацыфіст, так байцца крыві, што гатоў на'т выдаць сваіх сяброў у рукі паліцыі, каб толькі суседу ягонаму, хаця ён і пан-абшарнік, як кажуць — волас ня спаў з галавы. Дужа сумлеваюся, ці такая адрысоўка харектару беларуса правільная.

За тое, як кажу, паверым на слова аўтарцы, што ўсенька тое, што яна кажа аб сваіх людзях — гэта сапраўднасьць. Пачнем ад старасты. Гэта тутэйшы землеўласнік, якога няведама дзеля чаго трываюць пакульшто на пасадзе. Чалавек гэны ў аповесыці некалькі разоў трывае тэлефон у руках, курачы пры гэтым шмат папяросаў. Іншым разам ён іграе ў карты, іншым разам з агідаю адварочваецца ад Улькі, жонкі аднаго з сяброў Стражы, які падпаў пад уплыви бальшавіцкія і якога за гэта пасадзіл ў вязніцу. Жонка, між іншым, у цяжку, праўдамі і няпраўдамі стараеца адведаць мужа і вось нараілі ёй звязніца да старасты. Стараста, гледзячы з агідаю на яе, пачуўшы, што яна такая, уцякае. Бачым некалькі разоў гэнага старасту ў гутарках з Воловічам, старшынёю Стражы, на тэму Жолондзя.

Ня выходзячы са Стараства, знаёмімся яшчэ з Огуркевічам, рэфэрэнтам бяспечнасці. Гэта чалавек з Галіччыны. Ня ўмее ён ані-як схапіць настрою души селяніна беларускага. Калі-ж нешта ад яго і пачуем, дык гэта будуць такія слова:..., „яны ўсе аднолькавыя (значыцца сяляне)... я-б з іх скuru дзёр... праваслаўнае гэта чужое, паганае...” У іншым месцы зноў ён не шкадуе моцных словаў, каб дамаляваць аўтохтонаў... „дзікарства і дурнота, што валасы на галаве падымаюцца”. Зразумела, што лінія ягонае палітыкі даволі простая. Калі нехта пытаеца ў яго, як ён са сваімі паглядамі можа дагаварыцца з народам, дык ён адказвае: „я-ж і не хачу з ім дагаварывацца, а хачу іх толькі акелзаць”. Што азначае „акелзаць” у рэфэрэнта бяспечнасці, ведаем даволі добра, дык і паясьняць ня трэба.

Паглянем на іншых урадоўцаў, у гэным Старастве. Вельмі часта гэныя людзі „ждуць”. Ждуць, каб хутчэй трэцяя, канец іх працы. Каб ня надта доўжылася, адведываюць карчму жыдка Ротмана, тады, што яна пасуседзку. Огуркевіч дык прынамся ведае меру. Ён афіцыйна ўпаратку, пап'яному не зьяўляецца ў Старастве. Другі важны рэфэрэнт, дык хістаючыся на нагах, прыходзіць каля трэцяе пачынаць працу. Кумпанія, калі яна часамі і вясёлай, дык ка заць ня можна, каб была сымпатычная, ці прынамся салідная.

Прадстаўнікі абшарнікаў, якіх даволі шмат выводзіць аўтарка, розныя па масыці. Ёсьць такі Волловіч, старшыня Стражы, арганізацыі, якая мае ў сферах абшарнікаў фірму, напалову бальшавіцкай. Ня ведаем, што загнала Волловіча да старшынства. Чалавек ён даволі асабіста сымпатычны, разумам не далёкі, усё-ж такі ня п'е, грашэй не раскідае на лішнія роскашы. Ня бачым яго нідзе ў рэальнай рабоце, так што яно даволі цяжкавата сказаць, якім ён быў-бы ў адносінах да людзей жывых.

Усе іншыя землеўласнікі аджыўшыя людзі. Умеюць адно толькі — стагнаць на падаткі, што іх Варшава ня хоча падтрымліваць, што хутка скончыцца іхняя эра, што і зямлю ў іх адбяруць, як яны кажуць „галіцыйкі”, а што там крыху астанецца, дык і тое аддадуць слянам беларускім, каб прысвоіць іх да польшчыны. Хаця яны ўсе яшчэ жывуць, аднак можна сказаць, ня ўмеюць нічога рабіць. Маюць культуру, толькі і тae культуры ня ўмеюць ніяк выкарыстаць, яна ў іх баласт. На́т і маладзейшыя з іх ня ўмеюць быць добрымі працаўнікамі, калі і лучаюць на пасаду, дзяякоўчы знаёмастыям са старастаю і г. д.

Жонкі абшарнікаў, агулам жанчыны гэнае сферы, выходзяць даволі бледна. Некаторыя традыцыйна ўмеюць добра варыць, ці на́т лепш сказаць — пачы. Бяды, што найчасцей ня маюць з чаго, дык нічога не астаетца ім, як плёткі рабіць. Маладыя з іх, як маладыя, і для таго памоднаму ўзгадованыя, ловяць жыцьцё, какаюцца.

Побач пана абшарніка, у повесыці польскай бачым, ды ня толькі ў повесыці, але і ў нашай практицы жыцьцёвай, ксяндза. Ёсьць ён тутака. Ксёндз дзекан зусім традыцыйны. Старэныкі, ахвотнік добра зьесыці і выпіць. Больш аб ём нічога ня можна сказаць.

Ёсьць і настаўнік, ці лепш настаўніца. Бедная дзяўчына, нейкая замораная, ня мае на́т прызываітага абутку на нагах. Вучыць дзяцей чытаць і пісаць, пакідае іх у пару вучобы на... гадзінку, каб ісьці пакахацца з Жолондзем.

Маркотнасьць нейкая абхоплівае чалавека, гледзячы на гэных людзей і міжвольна накідываеца думка, дзе-ж тая пружына, на якой трymаецца ўсё жыцьцё польскае сапраўднасці сярод беларускага насељніцтва? Бязумоўна, што ёсьць паліцыя, аб ёй часта гаворыцца ў повесыці, выступае яна на сцэну, аднак як орган выкананія. Ня відаць за тое ў сферах, аб якіх была дагэтуль гутарка, ніякае ідэолёгіі, ніякае думкі, якая магла-б апраўдаць існаваныне такога грамадзянства.

Ёсьць той элемэнт, які паводле аўтаркі рыхтуе будучыну польскую, які зьяўляеца найбольыш бадзёрым, да якога бязумоўна належыць гэнае заўтра. Элемэнт бадзёрасыці, элемэнт заўтра ўяўляе Жолондзь, цэнтральная асoba повесыці. Цікава будзе прыглядзеца да гэтага чалавека. Гаворыць ён сам аб сабе шмат. Гавораць аб ім іншыя асобы, гавораць аб ім тое, што ён робіць. Аб мінуўшчыне героя ведаем мала. Малым хлапцом уцёк ён з хаты і пашоў ваяваць. Бадзяўся па розных фронтах. Сын шаўца, да якога неахвотна прызнаеца, кончыў 6 клясаў гімназіі і вось ён адказны грамадзкі працаўнік. На ім трymаецца акцыя Стражы. Калі старшыня Стражы хоча яго выкінуць за кражу грамадzkіх грошаў, дык стараста бароніць, кажучы, што такіх працаўнікоў мала дзе можна сустрэнуть.

Жолондзь, камэндант Стражы, едзе на паседжаныне ўраду аднаго з аддзелаў і думае: „ці надта доўгія і скучныя будуць нарады і ці сапраўды прыедзе Зоня” (Зоня – гэта дачка старшыні Стражы). Да Зоні ён узяўся вельмі шчыра. Яна не падабаеца яму зусім. За тое дачка і спадкаберніца Волловіча. Бацька ейны мае маёнтак, на які мае вялікую ахвоту сам Жолондзь. А вось што сам аб сабе кажа гэны герой: „ах, каб мець іх усіх (жанчын) на кожны кліч! кожную іншую, патрэбную думкам, сэрцу, крыві! Каб мець шмат грошаў, каб раскідаць іх прыгоршчамі, бяз думкі аб заўтрашні дзень! Каб мець грамадзкую чэсьць такую велікую, каб ніхто ня съмей прыступіцца з крытыкаю. Каб таптаць нагамі масы...”

І гэны вось панок на сходках Стражы навучае аб працы на карысць дзяржавы, агулам польшчыны. Рэзультаты працы такіх людзей – загадзя можна казаць – будуць надта сумніўныя. Няма на грош веры, шчырасыці, усё, што гаворыць такі чалавек – гэта пустаслоўе. Нядзіўна таму, калі пачуем на паседжаныні ўраду аддзелу Стражы пры аbgаворываныні справы большае актывізацыі працы: – „ніколі ня можна дачакацца, каб яны (сяляне) плацілі за прадстаўленыне, добра што дарма прыходзяць!”... Бачым у Стражы эле-

мэнт, які цікуе на карысцьць з арганізацыі пры падатках, цікуе на палёгкі пры адбыўцы службы вайсковае і г. д.

Сумныя рэфлексіі агортываюць чалавека, глянушы на такую галерэю тыпаў. Хто-ж тады трymае ў сваіх руках нашага селяніна?

Выглядае з повесыці, што паны Жолондзі зусім бяскарна гаспадараць ня толькі над нашымі грашмі, што ідуць у падатках, ці розных ахвярах, яны-ж адначасова трymаюць, прынамся фармальна, уладу над душамі нашае моладзі, заганяючы яе ў свае арганізацыі, рыхтуючы яе да будучага жыцця!

Наканец адна зáувага: добра, што гэнае крывое люстра нашае сапраўднасць ўзяла ў руکі аўтарка з прозывішчам Добачэвска, інакш гэнае сапраўднасць ніколі мы і не пабачылі-б з тae прычыны, што ў беларускай вопратцы не прапусціла-б яе цэнзура.

1936 г.

Каментарый

Публіцыстычныя артыкулы Станіслава Грынкевіча на эстэтычныя і літаратурныя тэмы друкуюцца паводле часопісаў „Студэнцкая думка” і „Калосьсе”.

Правапіс аўтара захоўваецца.

Творы друкуюцца не ў храналагічным парадку.

З роднае Сакольшчыны

Друкуецца паводле часопіса „Калосьсе”, 1937, № 4, дзе ўпершыню быў апублікованы.

З зацемак аб характеристы беларусаў

Друкуецца паводле часопіса „Калосьсе”, 1935, № 2, дзе ўпершыню быў апублікованы.

З зацемак аб тэатры

Друкуецца паводле часопіса „Калосьсе”, 1935, № 3, дзе ўпершыню быў апублікованы.

Узгадаваньне харктару

Друкуеца паводле часопіса „Студэнцкая думка”, 1928, № 2, дзе ўпершыню быў апублікованы.

Аб прывычы ў самаўзгадаваньні

Друкуеца паводле часопіса „Студэнцкая думка”, 1928, № 3, дзе ўпершыню быў апублікованы.

„Учора” і „сяння”

Друкуеца паводле часопіса „Калосьце”, 1938, № 4, дзе ўпершыню быў апублікованы.

Трагічны крызыс

Друкуеца паводле часопіса „Калосьце”, 1939, № 2, дзе ўпершыню быў апублікованы.

Паны „Жолондзі”

Друкуеца паводле часопіса „Калосьце”, 1936, № 2, дзе ўпершыню быў апублікованы.